

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Nationalism and Psychology in the Ottoman Press

İ. Arda ODABAŞI(*)

Özet

Multidisipliner ve interdisipliner bir yaklaşımın gözetilmeye çalışıldığı bu makalede, Osmanlı Devleti'nin "dağılma dönemi" olarak anılan son yıllarında doğan üç alanın gelişimleri ve birbirleriyle kesişme noktaları üzerinde durulacaktır. Sözü edilen bu üç alan matbuat, milliyetçilik (Türkçülük) ve psikolojidir. Bilimsel bir disiplin olarak psikolojinin ilk Türkçü dergilerde yer alışı, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. 1860'lar ve 1870'lerde başlayan süreç, 1908 Jön Türk Devrimi'yle yeni bir aşamaya ulaştığından, II. Meşrutiyet'in ilk yılları (1908-1912) ağırlık verilen tarihsel kesit olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Matbuatı, Türk Milliyetçiliği, Psikoloji, Sosyoloji, II. Meşrutiyet

Abstract

In this article in which both a multidisciplinary and an interdisciplinary approaches are sought, the focus will be on the developments and intersection points of the three fields that emerged in the last years of the Ottoman Empire known as "the dissolution period". These three fields are press, nationalism (Turkism) and psychology. The appearance of psychology as a scientific discipline in the Turkist journals generates the focus of the article. Since the phase that started in the 1860's and 1870's reached a new stage with the 1908 Young Turk Revolution, the first years of the II. Constitutional Era (1908-1912) will be the historical period on which the article concentrates.

(*) Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölüm Başkanı. ismailarda.odabasi@uskudar.edu.tr

İ. Arda ODABAŞI

Keywords: *Ottoman Press, Turkish Nationalism, Psychology, Sociology, II. Constitutional Era (Ottoman Empire)*

Giriş: Ulusal Bilinç, Milliyetçilik ve İletişim

Ulusal bilincin, milliyetçiliğin ve ulusun doğuşu ve gelişimi ile genel olarak iletişim, özel olarak da kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiler pek çok araştırmacı tarafından ele alınmış veya bu ilişkilerin çeşitli veçhelerine değişik vesilelerle değinilmiştir. Bu değerlendirmeler ve kuramlar incelendiğinde, söz konusu iki düzlem arasında çeşitli boyutlarda ve çoğunlukla besleyici yönde bir ilişkinin var olduğu noktasında genel bir kanaatin bulunduğu görülür.

Milliyetçilik literatürünün kurucu babalarından Carlton Hayes;¹ Avusturya Marksizmi'nin öncü isimlerinden Otto Bauer;² sosyal iletişim sürecindeki değişim ile ulusal bilinç arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve tahlilinde iletişim olgusuna ilk kez en büyük yeri ayıran Karl Deutsch;³ milliyetçilik literatürünün en çok tartışılan ve atıfta bulunulan kuramlarından birini ortaya atan, iletişimin yaygınlaşmasına ve kültürel türdeşliğe (kitlesele standart eğitim ve ortak dile) vurgu yapan Ernest Gellner;⁴ araçsalcılığın önde gelen isimlerinden Paul Brass;⁵ “kültürel işbölümü” ve “grup içi iletişim” kavramlarıyla dikkat çeken Michael Hechter;⁶ ulusal kimliğin gündelik yaşamda yeniden üretimine odaklanan sosyal psikolog Michael Billig;⁷ milliyetçilik literatürünün etno-sembolcü kanadını temsil eden

1 Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık 1995), ss.126-127.

2 Otto Bauer, “Ulus Konsepti”, *Avusturya Marksizmi* içinde, der. Tom Bottomore ve Patrick Goode, çev. Celal A. Kanat, (İstanbul: Kavram Yayınları 1992), ss.93-94.

3 Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundations Of Nationality*, (New York - Londra: The Massachusetts Institute of Technology Press 1953).

4 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Gökse Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992), ss.68-78, 207-209.

5 Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1999), ss.131-132.

6 Umut Özkırmı, *a.g.e.*, ss.115-121.

7 Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2002), ss.128-147.

Anthony Smith,⁸ “millî ajitasyon” a yoğunlaşan ve “toplumsal iletişim” in gelişmişlik düzeyine dikkat çeken Marksist tarihçi Miroslav Hroch,⁹ iletişim kuramcıları arasında ulusal bilinç ve milliyetçilik konusuna değinen nadir isimlerden ve iletişim alanında teknolojik determinist yaklaşımın başta gelen temsilcilerinden Harold Innis¹⁰ ile Marshall McLuhan,¹¹ uluslaşma sürecinde vurguyu kapitalist yayıncılığa ve standart yayın (matbaa) diline yapan Benedict Anderson,¹² ve ayrıca Montserrat Guibernau,¹³ John Hall,¹⁴ Michael Mann,¹⁵ Anthony Giddens¹⁶ gibi isimler bu minvalde anılabilir.

Bu gayet geniş literatürün ayrıntılarına girmek burada mümkün değilse de en çok atıf yapılanlardan birini, Anderson’ın görüşlerini kısaca da olsa özetlemek, doğuşu ve gelişimine sonraki bölümlerde değineceğimiz erken Türk ulusal bilinci ve milliyetçiliğinin seyrini ve kitle iletişim alanıyla arasındaki ilişkileri kavramak bakımından bir ölçüde¹⁷ faydalı olabilir.

Anderson’a göre ulus, hayal edilmiş ama sahte olmayan siyasi bir cemaattir (imagined community). Çünkü bir ulusun üyeleri birbirlerini tanımasalar ve

8 Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları 2004), ss.99-101; Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2002), ss.175-176.

9 Miroslav Hroch, *Avrupa’da Millî Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011), ss.10-13, 33-51, 279-283.

10 Harold A. Innis, *İmparatorluk ve İletişim Araçları*, ed. David Godfrey, çev. Nurcan Törenli, (Ankara: Ütopya Yayınevi 2006), ss.203, 249.

11 Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: YKY 2001), ss.279-280, 306-311, 330-334.

12 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1993), ss.20-98.

13 Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1997), s.107.

14 Umut Özkırımlı, *a.g.e.*, s.215.

15 Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1997), ss.19-20.

16 Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhuriyet Atay, (Kalkedon Yayınları 2008), ss.237, 276-277.

17 Ancak “bir ölçüde” çünkü Osmanlı toplumunun kendi özgün toplumsal koşulları söz konusudur. Anderson’ınki de dahil milliyetçilik kuram ve modelleri (çoğu kez Avrupalı/Batılı olmak üzere) çok farklı toplumlar temel alınarak kurulmuştur ve bu nedenle Osmanlı/Türk toplumuna ve milliyetçiliklerine bire bir uymazlar. İlgili alandaki görece çeşitliliğe karşın, bir milliyetçilik modelinin/kuramının/tipolojisinin her milliyetçiliği açıklayamadığı da aşikârdır.

İ. Arda ODABAŞI

görmeseler de her birinin kafasında toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. Dolayısıyla ulus, kültürel bir yapıdır. 16. yüzyıla dek dünyaya hâkim olan iki sistemin (din ve hanedanlık) önemlerini yitirmeye başlamalarıyla birlikte, onlardan kalan boşluğu ulus dolduracaktır. Ulus kurgusunu hayal edilebilir kılan en önemli iki etkenden biri, zaman kavrayışındaki köklü dönüşümdür. Ortaçağın “eşzamanlılık” esasına dayanan zaman anlayışının yerini, “homojen ve içi boş zaman” (homogeneous empty time) almıştır. Saat ve takvimle ölçülebilen, geçmiş-bugün-gelecek ayrımını içeren bu anlayış (takvimsel bilinç) sayesinde, geçmişten gelerek geleceğe uzanan bir topluluğu (ulusu) hayal etmek mümkün hâle gelebilmiştir.¹⁸ Anderson, zaman kavrayışındaki bu dönüşümü, roman ve gazetenin yapılarını irdeleyerek ortaya koyar. Roman ve gazete okurun kafasında, zaman içinde takvim yaprakları boyunca ilerleyen topluluk düşüncesini yaratır. Gazete köklü bir şekilde kurgusaldır. Bir gazetenin ilk sayfasında birbirinden bağımsız gibi görünen pek çok olay yer alır. Bunları birbirine bağlayan şey, hepsinin aynı gün yaşanmış olmasıdır. Gazetenin üstündeki tarih, okura zamanın akmakta olduğunu hatırlatır. Ayrıca gazete eşzamanlı ve kitlesel olarak tüketilir. Bu bağlamda, devasa ölçekte satılan ama popülerliği uçucu bir kitap veya günlük best-seller gibidir. Basıldığı sabahın ertesinde işi bitmişliği, aynı zamanda tam da bu yüzden kitlesel bir ayini mümkün kılar. Spesifik bir nüshanın belirli bir zaman aralığında geniş bir kitle tarafından tüketildiği bilinir. Aslında bu, sürekli tekrarlanan sessiz, kitlesel bir ayindir ve okurun bu ayini başkalarıyla paylaştığından kuşkusu olmaz.¹⁹ Kendi gazetesinin çeşitli yerlerde tüketildiğine tanık olan bir okur, hayalî dünyanın gündelik hayattaki köklerinden emin olur. Kurgu sürekli biçimde ve sessizce gerçekliğe sızır ve ulusun ayırt edici özelliği olan topluluk için anonimleşmeye duyulan güveni yaratır.²⁰

18 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.20-39.

19 Anderson’ın da belirttiği gibi, Friedrich Hegel ünlü deyişinde, sabahları gazete okumanın modern insanın gerçekçi sabah duası olduğunu söyler. Bkz. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Karalama Defterlerinden Aforizmalar*, çev. Enver Orman, (İstanbul: Belge Yayınları 2010), s.51.

20 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.39-51. Anderson’ın “günlük gazete”ye ilişkin görüşlerinin neredeyse tıpkısının 1924 yılında Ziya Gökalp tarafından savunulduğunu görmek ilginçtir. *A.g.e.*, ss.47-51 ile karşı. İ. Arda Odabaşı ve Bora Ataman, “Ziya Gökalp ve Basın: Gökalp’in Yazılı Kitle İletişim Araçlarına Dair Görüşleri ve Dergicilik/Gazetecilik Faaliyetleri”, 2007, *Marmara İletişim Dergisi*, S: 12, ss.24-26.

Anderson'a göre ulus kurgusunu hayal edilebilir kılan diğer önemli etken, kapitalizmin yayıncılık alanına girişi, kapitalist yayıncılığın doğuşudur. Yayıncılık sektörünün Avrupa'da ilk baştaki hedef kitlesi, Latince bilen az sayıda okurdur. Bu dar piyasa yaklaşık 150 yılda doyuma ulaşmıştır. Oysa kapitalizmin kâra, yani daha çok sayıda okura/tüketiciye ihtiyacı vardır. Bu kâr güdüsü, yayıncıları daha geniş bir okur kitlesine ulaşabilmek için halk dillerinde kitaplar basmaya yöneltmiş ve zamanla yayın dilleri oluşmuştur. Yani yeni bir cemaat tarzının (ulusun) hayal edilebilirliğine asıl olumlu etkide bulunan, kapitalizm, matbaa ve dilsel çeşitlilik arasındaki etkileşimdir.²¹

Bu yayım dilleri üç farklı yoldan ulusal bilincin temelini atar: İlk olarak, Latincenin altında ama konuşulan halk dillerinin üzerinde bir iletişim alanı yaratır. İkincisi, kapitalist yayıncılık dile yeni bir sabitlik kazandırır ve bu sabitlik, uzun vadede ulus düşüncesi açısından son derece merkezî bir rol oynayan “kadimlik” (eski çağlardan beri var olma) fikrinin inşasına katkıda bulunur. Üçüncüsü, kapitalist yayıncılık eski idari halk dillerinden farklı bir iktidar dili yaratır.²² Demek ki Anderson, ulusun oluşumunda vurguyu “matbaa kapitalizmi”nin yarattığı standart “matbaa dili”ne yapmaktadır. “*Milliyetçiliği icat eden belli bir dilin kendisi değil, yayım dilidir*”²³ ve özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da küçük bir milliyetçi aydın kesim, halk dilleri aracılığıyla geniş kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır.²⁴

Türk Ulusal Bilincinin Doğuşunda Basın (1860'lardan 1908'e)

Anderson, milliyetçilik literatürünün kurucu babalarından Hans Kohn'a atıfla, Türk milliyetçiliğinin tohumlarını 1870'lerde İstanbul'da halk

21 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.52-59. Latincenin değersizleşmesinde, halk dillerinin yayıncılıkta kullanılmasında, ulusal dillerin oluşumunda matbaanın üstlendiği tarihsel rol hakkında ayrıca bkz. Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, çev. Gül Batuş, (İstanbul: Avcıol Basım Yayın 2000), ss.234-244.

22 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.59-62.

23 *A.g.e.*, s.151.

24 *A.g.e.*,ss.83-98.

İ. Arda ODABAŞI

dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemenin mümkün olduğunu söylerken,²⁵ büyük oranda haklıdır.²⁶

Osmanlı Türkleri arasında henüz “ön” (proto) nitelikte bir ulusal bilinç ve milliyetçilik, entelektüel düzlemde İbrahim Şinasi Efendi’yle birlikte belirir.²⁷ Başka şeylerin yanı sıra, Türkiye’de fikir gazeteciliğinin kurucu babası olduğu ve “kamuoyu”nun onunla doğduğu hatırlanacak olursa, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Şinasi Efendi için neden “*her şey onunla başlar*” dediği²⁸ daha iyi anlaşılır. Şinasi Efendi, 1860’ta ilk özel Türkçe gazete *Tercüman-ı Ahvâl*’in yayımlanmasında önemli bir rol oynamış, kendi gazetesi *Tasvir-i Efkar*’ı 1862’de çıkarmıştır. Osmanlı dilinde “efkar-ı umumiye” (kamuoyu) deyimini ve hatta kamuoyunun kendisi 1860’larda doğar.²⁹ Bunda Şinasi Efendi ve gazetelerinin rolü belirleyicidir. Bu ilk fikir gazeteleri dilde sadeleşme, umuma mahsus bir yazı dili vücuda getirme noktasında önemli bir işlev görmüşlerdir. Osmanlı’da dil alanında yenileşmeye doğru en büyük çıkışı açan şey basındır ve basın dilinin gelişmesinde ilk rolü oynayan, gazetede halkın anlayacağı bir dille yazmak gerektiğini savunan ilk kişi de yine Şinasi olmuştur. Matbaa harfleri üzerinde çalışması, dizgiyi kolaylaştırmak için hurufat kasasındaki harf adedini azaltma girişimi basım alanında radikal bir tavadır. Gazetecilikte sayfa düzenlemesi gibi, “matbaa dili” de onunla, 1860’ların gazeteleriyle başlar.³⁰ Türk basınının tarihi, dilde

25 A.g.e., s.91. Ayrıca bkz. Hans Kohn, *Türk Milliyetçiliği*, çev. Ali Çetinkaya, (İstanbul: Hilmi Kitabevi 1944), ss.10-15.

26 Osmanlı Devleti çok dilli, çok dinli ve çok etnisiteli bir imparatorluktur. Dolayısıyla değişik dillerde yayıncılık kadar farklı milliyetçilikler de söz konusudur. Bu makale Osmanlıca (eski Türkçe) yayınlar ve Osmanlı Türklerinde ulusal bilinçle sınırlıdır.

27 Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük”, *Türk Yılı 1928* içinde, top. Akçuraoğlu Yusuf, (İstanbul: Yeni Matbaa 1928), ss.299-300, 309; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, hzl. Ahmet Kuyaş, (İstanbul: YKY 2002), s.283.

28 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi 2001), s.159.

29 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Bertay, (İstanbul: Homer Kitabevi 2006), s.184; Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.249; Niyazi Berkes, a.g.e., s.263.

30 Şinasi Efendi, gazeteleri, Osmanlı/Türk toplumuna getirdiği yenilikler ve basın-dil ilişkisi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., ss.183-215, 250-251; Niyazi Berkes, a.g.e., ss.260-268, 276-283; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları 1996), ss.281-306.

sadeleşmenin (dilde halkçılaşıma ve uluslaşmanın) tarihidir. Said Paşa'nın resmî kitabet (devlet/bürokrasi) dilini eleştirip ıslahını ele aldığı kitabına "Gazeteci Lisansı"³¹ adını vermesi boşa değildir.³²

1860'lardan 1870'lere basın-yayın piyasasının belli bir olgunluğa ulaştığının emareleri görülür. Gazetecilik ve yayıncılık bir meslek olarak belirmeye başlamış, bu yolla geçimini sağlamaya çalışanlar zuhur etmiştir. Örneğin Şinasi Efendi gazete ve gazeteciliği, kitap ve matbaa işlerini benimser; memuriyette gözü yoktur.³³ *Tercüman-ı Ahvâl* yazarlarından Refik Bey memuriyetten ayrılmış ve geçimini sadece kalemiyle temine çalışan ilk Türk gazetecisi olmuştur.³⁴ Daha belirgin bir örnek Ebüzziya Tevfik Bey'dir. 1871'de memuriyetten azledilince yayıncılıkla hayatını sürdürmeye karar vermiş, İstanbul'da potansiyel bir okur kitlesi bulunduğu öngörüsü doğru çıkmıştır.³⁵ Birkaç büyük politika adamı dışında 1860-70'lerde şöhret kazananların hemen hepsi gazetecidir.³⁶

1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarının büyük bölümünde (özellikle 1878-1908 arasında) siyasi iktidar, sansür/jurnal/hafiyelik mekanizmalarıyla kamuoyunu denetim altında tutmaya çalışmıştır. Zaman içinde gittikçe şiddetlenen bu baskıcı uygulamalar matbuat dünyasını olumsuz yönde etkilemiş ve süreli yayımlar özellikle içerik itibarıyla zayıflamışlardır.³⁷ Ancak, bu durgun görünümün ardında değişim ve yenilikler durmamıştır. Söz konusu dönemde Türkçe gazeteler

31 Said Paşa, *Gazeteci Lisansı*, (Dersaadet: Sabah Matbaası 1327).

32 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.250.

33 *A.g.e.*, s.212.

34 Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, I. Cilt, (İstanbul: Yenilik Basımevi 1970), s.188.

35 Şerif Mardin, *a.g.e.*, ss.70-71.

36 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.250.

37 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, (Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları 1943), ss.63-107; Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, (New York: Faculty of Political Science Columbia University 1914), ss.52-84; François Georgeon, *a.g.e.*, ss.170-189; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları 2010), ss.94-113, 194-196; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.344-350; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Ş. S. Türet, R. Ertem, F. Erdem, (İstanbul: Kervan Yayınları 1979), s.20.

İ. Arda ODABAŞI

adetçe azalmalarına ve bir bütün olarak yayınlar içerikçe zayıflamalarına karşın belirli noktalarda gelişmeler kaydedilmiştir. Gazete sahipleri satışları artırmak için bazı çarelere başvurmuşlardır. Gazeteyi daha ucuza satmak ve daha geniş bir okur kitlesine ulaşabilmek için gazete dilini sadeleştirmek bu çarelerin başında gelir. Bu dönemde kâğıt ve baskı kalitesi yükselmiş, süreli yayınlarda fotoğraf gibi görsel malzemeler daha fazla kullanılır olmuş, resimli yayınlara çıkmıştır. Şekil ve teknik yönden daha nitelikli bir yayıncılık söz konusudur. Bu “albeni” unsuru yanında, özellikle okul sayısındaki artışa paralel olarak, okur sayısında da önemli bir artış kaydedilmiştir. Türkçe günlük gazetelerin sayısı az olmakla birlikte, o devir için azımsanmayacak tirajlara ulaşmıştır. 1890’ların ve 1900’lerin üç büyük günlük gazetesinin (İkdam, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*) toplam tirajı 30 bine³⁸ yaklaşmıştır. Üstelik toplu okuma pratikleri (ev, kahvehane vs.) ve her gazetenin birden fazla kişi tarafından okunduğu da malumdur. Gazete okuma alışkanlığı özellikle Osmanlı seçkinleri arasında bu dönemde yerleşmiştir. Matbaalar ve kitapçılar çoğalmış, şehirde bir “basın bölgesi” (Babiâli) ortaya çıkmıştır. Tirajlar artarken reklam pastası da büyümüştür.³⁹ İskit’in deyişiyle, “*bu zaman zarfındadır ki gazetenin bir sermaye işi olduğu anlaşılmıştır.*”⁴⁰

Basın-yayın alanında yaşanan gelişmelere ve yazı dilinin giderek halka daha çok yaklaşmasına ulusal bilincin gelişimi eşlik etmiştir. 1900’lerin üç büyük gazetesi ile bu gazetelerin yazarları/yayıncıları ve dolayısıyla içeriklerine kabaca göz gezdirmek bu konuda fikir verir.

38 Osmanlı basını tirajlarına dair sağlıklı veriler bulmak güçtür. Kushner, Georgeon ve hatta Ahmet Emin Yalman gibi araştırmacılar tarafından da kullanılan (39. dipnota bkz.) bu rakamlar, Paul Fesch tarafından 1907’de Paris’te basılan kitabında, “hatalı olma ihtimali” uyarısıyla verilmiştir. Bkz. Paul Fesch, *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. 1999), s.62.

39 Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.78-80; Server İskit, *a.g.e.*, ss.95-96; François Georgeon, *a.g.e.*, ss.376-378; David Kushner, *a.g.e.*, ss.20-21; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.368-370; Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, ss.111-113; Paul Fesch, *a.g.e.*

40 Server İskit, *a.g.e.*, s.95.

Çıkış tarihi sırasıyla bunların ilki, 1876'da Rum Papadopulos tarafından kurulup 1890'da Mihran Efendi'nin imtiyaz sahipliğine geçen *Sabah*'tır. Gazetenin en önemli yazarı Şemsettin Sami Bey, özellikle dil üzerine yazılarıyla Türklük bilincine ve Türkçülük fikrine büyük katkıda bulunmuştur. "Osmanlıca" denilen dilin "Türk lisanı" olduğunu ilk kez o tam bir açıklık ve kesinlikle ifade etmiştir. Böyle en önemli makalelerinden biri olan "Edebiyat-ı Müstakbelimiz" 1899'da *Sabah*'ta yayımlanır. Burada maksadını "Lisanımızı sadeleştirelim, lisanımızı Türkçeleştirilelim!" şeklinde formüle eder. "Gazeteden umumun istifadesi ancak lisanının sadeliği ve fiyatının ucuzluğu ile kabildir." fikrindeki Şemsettin Sami Bey'in yayın müdürü olduğu *Sabah*, 12 binlik tiraja ulaşmıştır.⁴¹

İkincisi, Ahmet Mithat Efendi ile 1878'de kurduğu *Tercüman-ı Hakikat*'tir. 2 bin tirajı ile diğer iki gazeteden daha "küçük" olmasına rağmen, çok yönlülüğüyle aydınlar arasında hatırı sayılır bir etki meydana getirmiştir. Ansiklopedik bir yazar olup çok ürün vermesi nedeniyle "yazı makinesi" olarak anılan Ahmet Mithat Efendi, hayatını kaleminden ve matbaasından kazanmış bir "basın esnafı"dır. Ayrıca, dilde halkçılışmanın öncülerindendir. *Tercüman-ı Hakikat* çıktığı vakit, yazılarının bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede kaleme alınacağını bildirmiştir. "Halka bir lisan-ı umumi teşkil etmek" gayesi güden bu "halk yazarı", Osmanlı'da okuma alışkanlığının yerleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Halkçı çizgisi, dil ve üslupta fiilen Türkçülük yapmasına yol açmıştır.⁴²

1894 yılında Ahmet Cevdet (Oran) Bey tarafından kurulan İkdam, başlığının kenarına "Türk gazetesidir" kaydı düşen ilk gazetedir. Çevresinde "kültür Türkçülüğü" yapan bir grup oluşmuştur. İkdam'ın yazı kadrosunda bulunan Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak) ve Bursalı Mehmet

41 David Kushner, *a.g.e.*, ss.22-24; Akçuraoğlu Yusuf, *a.g.y.*, ss.352-355, 386-387; Server İskit, *a.g.e.*, s.95; Paul Fesch, *a.g.e.*

42 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, ss.192, 445-474; Akçuraoğlu Yusuf, *a.g.y.*, ss.325-327; David Kushner, *a.g.e.*, ss.24-25; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.370-375; Server İskit, *a.g.e.*, s.95; Paul Fesch, *a.g.e.*

İ. Arda ODABAŞI

Tahir Bey gazeteye kuvvetli bir “millî ruh” aşlamışlardır. İkdâm, 15 bin gibi, o devir için gayet yüksek bir tiraja ulaşmıştır.⁴³

Başlangıcından 1908’e Osmanlı’da Psikoloji

Yukarıda sözü edilen yıllar, toplumun başka düzlemlerinde de dönüşümlere sahne olur. Bunlardan biri de sosyal bilimler ve onun bir kolu olarak psikolojidir. Türkiye’de psikolojinin, Alman Dr. Georg Anshütz’ün 1915 yılında Darülfünun’a gelişiyle başladığı yaygın bir görüştür.⁴⁴ Bu görüş son yıllarda eleştirilmiş, Türkiye’de psikolojinin kuruluşunun ilk deneysel psikoloji tecrübesine, Anshütz’ün 1915’teki girişimine indirgenemeyeceği haklı olarak vurgulanmıştır.⁴⁵

Gerçekten de teorik de olsa psikolojinin Türkiye’ye girişi daha eskiye uzanır.⁴⁶ Felsefeden bağımsız, metafizikten arınmış modern bir bilimsel disiplin olarak psikolojinin ancak 19. yüzyıl ikinci yarısı (ve hatta son çeyreği) Avrupa’ında vücut bulduğu⁴⁷ dikkate alınacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu’nda oldukça erken bir tarihte belirdiği söylenebilir. Osmanlı’nın son dönem çağdaşlaşma ve aydınlanma sürecinde (özellikle II.

43 David Kushner, *a.g.e.*, ss.25-27; Akçuraoğlu Yusuf, *a.g.y.*, ss.355-369; Paul Fesch, *a.g.e.*

44 Örneğin bkz. Fred McKinney, “Türkiye’de Psikoloji: Psikolojinin Değişik Kültür Sahalarında Gelişmesine Dair Düşünceler”, 2007, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 27, s.54; Sabri Özbaydar, “Cumhuriyetin İlk 50 Yılında Türkiye’de Psikoloji”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan içinde*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1973), s.219; Beğlan Toğrol, “History Of Turkish Psychology”, 1987, İstanbul Üniversitesi Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, Cilt: 15, ss.1-2.

45 Sertan Batur, “Türkiye’de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine”, 2003, *Toplum ve Bilim*, S: 98, ss.258-259; Sertan Batur, “Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anshütz’ün Hikâyesi”, 2005, *Toplum ve Bilim*, S: 102, ss.168-188.

46 Bu makalede “matbuat” üzerinde durulacaktır. Eğitim/öğretim noktasından bakılacak olursa, Darülfünun’da psikolojiyle ilgili ilk dersin, okulun 1869’daki açılışından önce Ramazan ayını boş geçirmeyip değerlendirmek amacıyla halka açık olarak düzenlenen gece dersleri kapsamında yer alan “Emzice ve Ekalim” olduğu ve Aziz Efendi tarafından konferans şeklinde verildiği ifade edilmiştir. Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi: Darülfünun Dönemi*, (Ankara: Öteki Yayınevi 1998), ss.94-95. Darülfünun’da “ilm-i ahvâl-i nefis” adında bir dersin okutulması öngörülmüş olmakla birlikte, öğretim üyesi eksikliğinden ötürü bu tasarı hayata geçirilememiştir. 1908 Devrimi’nden sonra Babanzade Naim ve Mehmet İzzet Beyler “ilm-ün nefis” dersini vermişlerdir. Sertan Batur, 2005, *a.g.m.*, s.185; Sabri Özbaydar, *a.g.m.*, s.219.

47 A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din (İlim ve Din)*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1980), ss.316-319; Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1998), s.284.

Meşrutiyet'te) sosyal bilimlerde sosyolojinin başat konumu hatırlandığında ise, psikoloji kitaplarının sosyolojiden daha önce yayımlanmaya başladığını görmek ilginç olacaktır. Aslında bu durum siyasi rejimle, Sultan II. Abdülhamit'in sansür/jurnal/hafiyelik mekanizmalarıyla karakterize mutlakiyetçi sistemiyle ilgilidir. "Cemiyet" bu dönemde her halükârda sakıncalı sayılabilecek bir sözcüktür. Oysa psikolojide sakınılması gereken bir taraf yok gibidir.⁴⁸

II. Abdülhamit rejiminin Osmanlı'da psikoloji literatürünün gelişimine bir başka açıdan daha katkısı olduğu belki söylenebilir. Rejimin matbuata yönelik sansür uygulamaları, ülkenin iç meselelerine ve siyasete ilişkin yorum ve tartışmalara müsaade etmeyişi, Osmanlı aydınlarının, gazetecilerin ve yayıncıların gözlerini dışarıya, Batı'ya çevirmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Süreli yayınlarda resmî veya zararsız uluslararası haberlere, dünyadan eklektik konulara, yeni icatlar ve bilimsel buluşlara ağırlık verilmiş, popüler fen yazıları moda olmuş, Batı dillerinden birçok tercüme yapılmış ve bir hayli yabancı yayın Türkçeye adapte edilmiştir.⁴⁹ Kısacası bakışlar daha çok Batı'ya dönmüş, siyaset dışı konulara yoğunlaşmıştır. Söz konusu dönemde Avrupa'da psikoloji alanında yaşanan önemli gelişmeler de ilgi çekmiş ve gözlemlenmiş olsa gerektir. Nitekim Osmanlı'da ilgili ilk eserlerin basım tarihlerine bakıldığında, bunların, modern psikolojinin kurucusu Wilhelm Wundt'un Leipzig Üniversitesi'nde ilk psikoloji laboratuvarını kurduğu yıllara (1879) rastlaması dikkat çeker. Wundt'la birlikte deneysel bir yön kazanan psikoloji, 1870'lere gelindiğinde Avrupa'da artık tartışmasız kabul görmüş bir disiplindir.⁵⁰

Osmanlı'da psikolojiye dair (tespit edilebilmiş) ilk kitap/risale, Yusuf Kemal'in 1295 (1878)⁵¹ tarihli, *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan yahut*

48 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, (İstanbul: Doğan Kitap 2013), s.99.

49 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.368-369, 376; David Kushner, *a.g.e.*, ss.20-21; François Georgeon, *a.g.e.*, s.378; Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.63, 80-81.

50 Eric J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s.284.

51 Osmanlı yayıncılığında kitapların basım tarihi Hicri veya Rumî takvime göre verilir. Miladi takvim

İ. Arda ODABAŞI

İlm-i Ahvâl-i Ruh⁵² başlıklı eseridir.⁵³ Onu 1880’lerde Ahmet Mithat Efendi⁵⁴ ve Sırrı Giridi Paşa⁵⁵ gibi isimler izler.⁵⁶

Ancak, Osmanlı’da modern Batı tarzı ilk psikoloji kitabı, psikoloji alanında bilimsel ilk Türkçe eser Hoca Tahsin Efendi’nin 1310 (1892 veya 1893) tarihli⁵⁷ *Psiholoji yahut İlm-i Ruh*⁵⁸ başlıklı risalesidir.⁵⁹ Psikoloji karşılığı olarak “Fenn-i Ahvâl-i Ruh, İlm-i Ahvâl-i Ruh, Fenn-i Psiholoji, Psiholociya” tabirlerini kullanan⁶⁰ Hoca Tahsin Efendi’nin kitabı, insanın zihnî ve ruhi etkinliklerini fizyolojik olarak açıklamaya çalışan çağdaş psikolojinin bulgularıyla ilgilidir.⁶¹ Bu risalenin, yazarının vefatının üzerinden 10 yıldan

kullanımı ancak imparatorluğun son yıllarına doğru başlayacaktır. Kitaplarda Hicri tarih kullanımı daha yaygındır. Yusuf Kemal’in kitabının üzerindeki 1295 tarihi şayet Hicri ise 1878’e, Rumî ise 1879 veya 1880’e tekabül eder.

52 Yusuf Kemal, *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Mihran Matbaası 1295).

53 Nuri Bilgin, *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1988), s.30; S. Sami Kayral, *Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1953), s.40. Bilgin [a.g.e.] ve Batur [2005, a.g.m., s.186; 2003, a.g.m., ss.259-260] kitabın basım tarihi olarak “1876” bilgisini vermektedirler ki doğru değildir. Kayral [a.g.e.] 1878 tarihini verir. Özege kataloğunda da 1878’dir. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 2. Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi 1973), s.441.

54 Ahmet Mithat, *Nevm ve Hâlât-ı Nevim*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası 1298). Bu kitap uyku ve rüyayla ilgilidir. Psikoloji kapsamında daha net değerlendirilebilecek kitabı için bkz. Ahmet Mithat, *İlhâmât ve Taglitât - Psikoloji Yani Fenn-i Menafî-ül Ruha Dair Bazı Mülahazat*, (İstanbul 1302). İki kitabın da künye sayfalarında verilen bilgiye göre, kitap formatında basılmadan evvel *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmişlerdir.

55 Sırrı Giridi (Diyarbakir Vilayeti Valisi), *Ruh*, (İstanbul: Elif Mavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası 1305).

56 Nuri Bilgin, a.g.e., ss.26-30; S. Sami Kayral, a.g.e., ss.7, 35.

57 1310 tarihi Hicri ise 1892 veya 1893’e, Rumî ise 1894 veya 1895’e tekabül eder. Özege, Kayral ve Bilgin’de “1892” tarihi verilmektedir. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 3. Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi 1975), s.1422; S. Sami Kayral, a.g.e., s.22; Nuri Bilgin, a.g.e., s.28.

58 Hoca Tahsin Merhum, *Külliyat-ı Hoca Tahsin’den: Psiholoji yahut İlm-i Ruh*, (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası 1310).

59 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları 2001), s.244; Şerif Mardin, a.g.e., s.251; Zafer Toprak, a.g.e., s.99; Nuri Bilgin, a.g.e., s.14. Nuri Bilgin, Hoca Tahsin Efendi’yi “psikolojinin Türkiye’deki isim babası” olarak anmaktadır. Gerçekten de kitabının basım değil de yazım tarihine bakılırsa böyledir. Ama basım tarihleri, yani eserlerin kamusallaşması esas alınacak olursa, bu payenin en azından şimdilik Ahmet Mithat Efendi’ye verilmesi gerekir.

60 Zafer Toprak, a.g.e., s.99.

61 Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi – Yeni Felsefe*, III. Cilt, (Ankara: Lotus Yayınevi 2007), s.86.

uzun bir zaman geçtikten sonra basıldığını özellikle belirtmek gerekir. 1881’de vefat eden⁶² Hoca Tahsin Efendi eserini 1873’ten sonra yazmıştır.⁶³

Hoca Tahsin Efendi’ninkinden sonra da psikolojiye dair kitap ve risaleler özellikle 1890’ların sonuna dek sürmüştür. 1900-1908 yılları arasında ise, psikoloji konulu veya ilişkili eserlerin neredeyse hiç görülmeysi, II. Abdülhamit rejimi baskısının şiddetlenmesiyle⁶⁴ alakalı olsa gerektir.⁶⁵ Nitekim anılan dönemde bu nevi (yani psikolojiyle ilişkilendirilen) tek kitabın, siyasi iktidarın kontrolü dışında bulunup muhalif Jön Türklerin yurtdışı merkezlerinden olan Kahire’de 1907 yılında basılmış olması dikkat çeker. Söz konusu eser, Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ) Bey tarafından Fransız düşünür Gustave Le Bon’dan tercüme edilmiş olan *Ruh-ül Akvam*’dır (*Les Lois psychologiques de l’Evolution des Peuples*).⁶⁶

Ahmet Mithat Efendi’nin uyku/rüya ve çocuk psikolojisiyle ilgili kitapları⁶⁷ bir yana bırakılacak olursa, Osmanlı yazarlarının anılan eserleri genellikle ya genel olarak psikolojiye giriş veya “klasik psikoloji” metinleridir.⁶⁸

1870’lerden 1908’e yaklaşık 30 yıllık devrede psikolojinin süreli yayınlara ne oranda yansıdığı, henüz yeterince araştırılmamış bir konudur. İlerleyen satırlarda, 1891’de yayın hayatına giren *Servet-i Fünûn* dergisinin

62 Remzi Demir, *a.g.e.*, s.72.

63 Çünkü risalenin bir yerinde, özellikle 1873 senesinden beri Avrupalı filozofların zihinsel süreçler hakkında pek çok araştırma yaptıklarını belirtir. Bkz. Hoca Tahsin Merhum, *a.g.e.*, s.31.

64 François Georgeon, *a.g.e.*, ss.187-189; Server İskit, *a.g.e.*, ss.86, 89, 94; Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.64, 75-78.

65 Psikoloji kitabı 1909’da yayımlanan Ali İrfan (Eğriboz) Bey, kitabının daha ilk satırlarında, İstibdat (II. Abdülhamit) döneminde değil ruhtan bahsetmek, ruh kelimesinin ağza alınmasının bile katiyen yasak olduğunu ifade eder. Bkz. Ali İrfan Eğribozi, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Ruşen Matbaası 1327), s.2.

66 Gustave Le Bon, *Ruh-ül Akvam*, çev. Dr. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İcâzât 1907). Ayrıca bkz. M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat), ss.58, 417; Nuri Bilgin, *a.g.e.*, s.29; S. Sami Kayral, *a.g.e.*, s.27. Kitabın İngilizce metni için bkz. Gustave Le Bon, *The Psychology of Peoples*, (New York: The Macmillan Co. 1898).

67 Pedagog Compayré’nin fikirlerini aktaran çocuk psikolojisiyle ilgili kitabı şudur: Ahmet Mithat, Çocuk: *Melekât-ı Uzviyye ve Ruhîyyesi*, (Dersaadet: 1317). Ayrıca bkz. Nuri Bilgin, *a.g.e.*, ss.15, 26; S. Sami Kayral, *a.g.e.*, s.7.

68 Sertan Batur, 2005, *a.g.m.*, s.186.

İ. Arda ODABAŞI

ve Ahmet Şuayb Bey'in bu noktadaki katkılarına değinilecektir. Burada şu kadarı belirtilebilir ki anılan dönemde konuyla şu veya bu oranda ilgili üç kitabı bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin bu üç eseri de önce kendi gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika edilmiştir.

Türkiye'de psikolojinin başlangıç evresine dair sistematik araştırmaların bulunmayışının, bu bilim dalının Türkiye'deki tarihsel gelişiminin kavranmasını güçleştirdiği açıktır. Ama güçlük aynı zamanda psikolojinin kendisinden, yeni bir alan oluşundan ve Avrupa'daki gelişiminden de kaynaklanır. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde bağımsız bir disiplin olarak beliren psikoloji, ondan önce genel bilim tarihlerinde felsefeye bağlı, bazı felsefi akımlar içinde veya başka bilimsel disiplinlerle iç içedir. Nuri Bilgin'in vurguladığı gibi, Türkiye'de psikolojinin gelişimi de benzer bir hâl gösterir. Psikolojiyle ilgili malzeme, değişik düşünce akımları veya disiplinler içinde karışık hâlde bulunur. Otonom bir bilgi alanı değildir ve belirli isimlere veya gruplara bağlanması zordur. Osmanlı aydınları çok yönlü bir formasyon ve etkinlik içindedirler ve psikolog değildirler. Psikolojiye görece ilgileri büyük ölçüde, imparatorluğun sorunlarına değişik çözüm yolları aramaktan kaynaklanmaktadır.⁶⁹

Dolayısıyla ilgili araştırmacı, doğrudan psikoloji metinleri ve kalem tecrübelerine girişmiş uzmanlar arayıp bulmaktan ziyade, başka şeylerin yanında ve içinde psikolojiye de şu veya bu oranda değinen entelektüeller, yayınlar arayacak ve/veya bunlarla karşılaşacaktır. Bu noktada psikolojinin gelişimini takip etmek bakımından belki de en çok dikkat gösterilmesi gereken alan, sosyolojidir. Çünkü 19. yüzyıl sosyolojisinde biyolojinin yanı sıra psikolojinin de önemli bir konumu vardır. Bunda, pozitivizmin olduğu kadar sosyolojinin de (Le Play ile birlikte) kurucusu olan August Comte'un bilimlere dair tasnifini eleştirerek biyoloji ile sosyoloji arasına sosyolojiye temel oluşturacak psikolojiyi sokan Stuart Mill ile Herbert Spencer'in payı büyüktür. Böylece sosyoloji, psikoloji temeli üzerinde kurulmuştur. Osmanlı'da da ilk evrelerinde sosyoloji, özellikle Spencer'in etkisiyle

69 Nuri Bilgin, *a.g.e.*, ss.14-17.

bio-organist ve psikolojik ekollerin güdümünde gelişmiştir. Durkheim öncesinde Osmanlı’da sosyolojinin “üstadı” Spencer’dir.⁷⁰

Mart 1891’de Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey’in yönetiminde yayın hayatına giren, gerek edebiyat gerekse fikir dergisi olarak Osmanlı matbuatında 19. yüzyılın son on yılına damga vuran *Servet-i Fünûn*, andığımız türde yayınlardan biridir.⁷¹ Derginin 1899’dan itibaren önde gelen yazarlarından Ahmet Şuayb Bey ise, sözünü ettiğimiz entelektüellerdendir. *Servet-i Fünûn* neslinin belki de en kuvvetli felsefecisi ve eleştirmeni olan Ahmet Şuayb, Osmanlı düşün yaşamına pozitivizm tartışmalarını getirmiştir. Geniş ilgi alanı sonucu felsefe, edebiyat, tarih, hukuk, iktisat ve sosyoloji gibi değişik konularda yazmıştır. Çağın ünlü, çalışmalarıyla ses getirmiş Batılı düşünürlerini, fikir ve sanat adamlarını en kapsamlı şekilde ilk kez o *Servet-i Fünûn* sayfalarında Osmanlı okuruna tanıtmıştır. Pek çok isim arasında özellikle Fransız pozitivist düşünür Hippolyte Taine üzerinde gayet ayrıntılı durmuştur.⁷² *Servet-i Fünûn*’da çıkan bu yazılarının önemli bir kısmını 1901’de *Hayat ve Kitaplar* başlığı altında kitaplaştıracaktır.⁷³ Pozitivist felsefenin çok yönlü biçimde ele alındığı bu kitap, pozitivist düşüncenin Türkiye’de tanınması ve temellenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta pozitivistime dair Türkçede ilk kapsamlı eser olduğu söylenebilir.⁷⁴

Hippolyte Taine, Auguste Comte’un en büyük takipçilerinden biri olmakla birlikte, psikolojiyi bilimler arasında saymayan üstadının aksine

70 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.74, 99, 101.

71 Kurucusunun ağzından kuruluş hikâyesi için bkz. Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923 1. Cilt: Meşrutiyetin İlanına Kadar 1889-1908*, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi 1930), ss.57-64. Fesch’e göre *Servet-i Fünûn* 4 bin adet basılıyordu. Paul Fesch, *a.g.e.*, s.62. Ahmet İhsan Tokgöz, Meşrutiyet’e dek *Servet-i Fünûn*’un bin müşterisi olduğunu söyler ki daha sağlıklı bir bilgi olduğunu kabul etmek gerekir. Derginin yalnızca Edebiyat-ı Cedide döneminde masraflarını karşılayabildiğini de ekler. Ahmet İhsan, *a.g.e.*, s.130.

72 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.150-151; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.101-102.

73 Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar: Tettebbuat-ı Edebiyye ve Tarihiyye*, (Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi 1317). Kitabın genişçe tanıtımları için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.150-156; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, (İstanbul: İnsan Yayınları 1986), ss.327-342; Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebi Tenkit*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1981),ss.122-136, 281-289.

74 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.151; Murtaza Korlaelçi, *a.g.e.*, ss.342, 347; Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.102.

İ. Arda ODABAŞI

psikolojiye önem vermiştir. Eserlerinde psikolojiyle fizyolojiyi harmanlar. Yaptığı çeşitli çalışmalarla Taine modern psikolojinin öncülerinden sayılır.⁷⁵

Taine'in takipçisi olarak Ahmet Şuayb da *Hayat ve Kitaplar* içinde derlediği yazılarında psikoloji konusuna sık sık temas eder. Mesela kavimlerin psikolojisiyle şahısların psikolojisini ayırmak gerektiğini, kavimler hakkında yapılan psikolojinin şahısların psikolojisine uygulanmasının, şahısların kitle içinde kaybolmasıyla sonuçlanacağını vurgular.⁷⁶ İnsan fevkalade karışık bir varlık olduğundan, onu incelerken başka disiplinlerin yanı sıra psikolojinin de kullanılması gerektiğini belirtir.⁷⁷

Bir başka örnek, Taine'in tarih anlayışını açıklarken görülür. Taine'e göre tarih bir fendir. Esas mevzuu insanlar ve insan topluluklarıdır. Şu halde tarih, psikolojinin bir çeşit tatbiki demektir. Bir tek adamın veya bütün topluluk efradının fertlerince üretilen değişiklikleri anlamak için onların psikolojisiyle meşgul olmak icap eder. Şahısların ve topluluğun bu şekilde düşünülmüş bir psikolojisini yapmak ise, Voltaire tarzı tarih yazıcılığıdır. Hâlbuki Taine bununla (düşünceyle) yetinmez. Nedenler ve kanunlar arar, çeşitli kavramları tarihe sokar, değişik disiplinlerden (mesela biyoloji kanunlarından) faydalanır.⁷⁸

Hemen bütün psikoloji mütehasıslarının August Comte takipçisi, yani pozitivist olduklarını ifade eden Ahmet Şuayb'ın yazılarında psikolojiye dair başka bahisler ve Jouffroy, Ribot, Pierre Jean gibi isimlere değinmeler bulmak mümkündür.⁷⁹ Ancak, Ahmet Şuayb'ın kitabının basıldığı yıl *Servet-i Fünûn* Yıldız Sarayı'nın baskılarına maruz kalacaktır. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in bir makalesi nedeniyle dergi 1901'de kapatılmış, sahibi Ahmet İhsan ve makalenin yazarı Hüseyin Cahit hakkında soruşturma

75 Murtaza Korlaelçi, *a.g.e.*, ss.151-154; Roger Daval, *Fransız Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Angın, (İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları 1968), ss.80-81.

76 Ahmet Şuayb, *a.g.e.*, s.60.

77 *A.g.e.*, ss.140-141.

78 *A.g.e.*, ss.89-90.

79 Örneğin bkz. *a.g.e.*, ss.180-182.

açılmıştır. *Servet-i Fünûn* kısa süre içinde yeniden yayın hayatına dönse de sansür iyice şiddetlendiğinden “yavan” bir içerikle çıkacak, evvelki edebî ve fikirsel canlılığını bütünüyle yitirecektir.⁸⁰ Dolayısıyla 1901’den sonra dergi sayfalarında *Hayat ve Kitaplar* türünde bahisler görmek güçleşir.

Osmanlı’da sosyoloji başlangıçta, Durkheim öncesi yaygın olan uzviyetçi (organisist) sosyolojidir. Psikolojiden esinlenen “bireyci” bir anlayışı yansıtır. Auguste Comte ve Herbert Spencer’in fikirsel hâkimiyetleri söz konusudur.⁸¹ Dolayısıyla Osmanlı’da psikolojinin izini sürerken başta Auguste Comte, onun takipçisi Hippolyte Taine, felsefe sistemini (evrimciliği) *The Principles of Psychology* isimli eserinde ortaya koyan ve Comte’un aksine psikolojiyi bağımsız bir bilim sayan⁸² Herbert Spencer’la ilintili literatüre yönelmek gerekir. Bu çizginin erken II. Meşrutiyet yıllarında da süreceği, ilerleyen bölümlerde görülecektir. Ancak, 1908 sonrasında önemli bir ayrışma da belirecektir. Daha 1901’de Ahmet Şuayb tarafından dile getirilen, sosyolojide Emile Durkheim – Gabriel Tarde “kamplaşması” bu ayrışmanın temelini oluşturur. Durkheim ve Tarde’in isimlerini Osmanlı’da ilk duyuran yine Ahmet Şuayb Bey olmuş, Tarde ve Durkheim Osmanlı literatürüne ilk olarak *Servet-i Fünûn*’la (*Hayat ve Kitaplar*’la) girmiştir.⁸³ Ama bu bölünme veya kamplaşma, Osmanlı entelektüel yaşamındaki pratik yansımaları gerçek anlamda ancak II. Meşrutiyet yıllarında bulacaktır. Dahası bu gelişme (ve/veya kırılma), başka şeylerin yanı sıra, Osmanlı siyaset ve siyasal düşünceler dünyasıyla ve özellikle Türk milliyetçiliğinin seyriyle de ilişkilidir. Ve son olarak, tüm bu süreç dışavurumunu elbette yine kitle iletişim araçlarında bulur.

80 Ahmet İhsan, *a.g.e.*, ss.108-121; Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebî Hatıralar*, (İstanbul: Akşam Kitaphanesi 1935), ss.159-172.

81 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.74, 93-96.

82 Murtaza Korlaelçi, *a.g.e.*, ss.166-168.

83 Ahmet Şuayb, *a.g.e.*, ss.182-183. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.102-103; Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.151, 155.

1908 Basın Devrimi

1908, “Hürriyet Devrimi” ve/veya “Jön Türk Devrimi” olduğu kadar, “Basın Devrimi”dir de. Nasıl “*Fransız Devrimi, gazetelerin oynadıkları rol incelenmeden anlaşılabilir.*”, “eğer basın hak ettiği yere oturtulmazsa Devrim çözümlenemez.”⁸⁴ ise, 1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet yılları da matbuat dünyası dikkate alınmadan anlaşılabilir.

20. yüzyıl başlarında artık iyice sönükleşen Osmanlı matbuatının canlanabilmesi için 1908 Temmuzunu beklemek gerekmiştir. 1908 Devrimi’yle açılan II. Meşrutiyet dönemi, Türkiye’de basın-yayın hayatında bir dönüm noktası olmuş, Hürriyetin İlanı’yla birlikte matbuat dünyasında köklü dönüşümler yaşanmıştır.⁸⁵ 30 yıl kadar süren sansür rejiminin 25 Temmuz 1908’de fiilen kalkmasıyla, “basın patlaması” olarak nitelenebilecek bir kitle iletişim ortamı doğmuş, basılı kelime demokratikleşmiştir.⁸⁶

Meşrutiyet’in ilk haftalarında herkeste bir gazete/dergi çıkarmak, düşüncelerini yaymak ve okumak hevesi doğmuştur. Uzun yıllar boyunca susturulan toplumda yayıncılık salgın hâlini almış, matbuat olağanüstü bir dinamizm kazanmıştır. Babiâli yokuşu gazete idarehaneleriyle dolmuş, o güne dek görülmedik sayıda, çeşitte ve nitelikte yayın ortaya çıkmıştır. Biraz parası olan hemen bir gazete/dergi kurmaya kalkmakta, hazır parası olmayanlar evlerindeki eşyaları satmaktadırlar. Bu yayınların çoğu uzun ömürlü olamayacak, pek çok girişimci sermayesini batıracaktır ama yine de heveslilerin arkası kesilmemiş, kapananların ardından yenileri çıkmıştır.⁸⁷

84 Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk, (İstanbul: YKY 1998), s.59.

85 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.85. O nedenle, Türk matbuatının ilk tarihçisi Selim Nüzhet Gerçek’in deyişiyle, “*Meşrutiyet senesi (1908) matbuat tarihimize altın harflerle yazılacak bir senedir.*” Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, (İstanbul: Devlet Matbaası 1931), s.82.

86 1908-1913 yılları matbuatı hakkında genel bilgi için bkz. Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.86-140.

87 Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.87-88; Ahmet İhsan, *a.g.e.*, ss.130-131; Server İskit, *a.g.e.*, ss.141-144; Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923 2. Cilt: Meşrutiyetin İlanından Umumi Muharebeye Kadar 1908-1914*, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi 1931), ss.35-38, 63; Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 1888-1922*, hzl. Erol Şadi Erdinç, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. 1997), ss.70-72.

1907 yılında bütün Osmanlı topraklarında çıkan süreli yayınların sayısı 120'dir.⁸⁸ Hâlbuki Hürriyetin İlanı'ndan sonra sadece ilk bir buçuk ayda 200'ün üzerinde yayın imtiyazı alınmış, bu sayı gün geçtikçe artmıştır.⁸⁹ 1909 yılının Mayıs ayında tüm ülkede 730 süreli yayın çıkmaktadır. Temmuz 1908'den 1911 sonuna dek imtiyaz başvurularının sayısı 2 bini bulmuştur.⁹⁰

Patlama sadece süreli yayın adedinde değil, tiraj ve okur hacminde de tespit edilebilir. Tirajlar sıçramış, okur kitlesi genişlemiştir. Bu talebe matbaalar yetişememiş, Devrim'den sonra gümrükler matbaa makineleriyle dolmuştur. Gece gündüz durmadan çalışmalarına rağmen İstanbul matbaaları talebi karşılayabilecek durumda değildiler. İkdam 60 bin, *Sabah* 40 bin, günlük *Servet-i Fünûn* gazetesi günde 25 bin adet basıldığı hâlde talep karşılanamamıştır. Öyle ki gazeteler karaborsaya düşmüş, normalde fiyatı 10 para (yani 0.25 kuruş) olan İkdam, yarım liraya (yani 50 kuruşa) alıcı bulabilmiştir.⁹¹ II. Meşrutiyet yıllarında basın dili de her açıdan basitleşecektir.⁹²

Pek çok yayın uzun ömürlü olmasa, gazete/dergi sayıları zamanla oransal olarak azalsa ve tirajlar zaman içinde düşse bile bu tablo, basın-yayın piyasasının belirgin şekilde genişlediğine ve yazar, muhabir, düzeltici, dizgici, dağıtıcı gibi basın emekçilerinin sayısının arttığına işaret eder. 1908 Basın Devrimi, hep yapıldığı gibi, yalnızca baskıcı bir siyasi rejimden kaynaklanan “düşünce ve ifade özgürlüğü” susamışlığıyla ve bu rejimden kurtulmanın getirdiği sosyo-psikolojik ferahlamayla açıklanamaz. Göz ardı edilemeyecek bir ekonomik boyutu, üretim ilişkileriyle ilintisi söz konusudur. II. Abdülhamit rejiminde “düşünce” kadar, gelişmekte olan basın-yayın piyasasının, kapitalist yayıncılığın da baskılandığı

88 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, ss.222-223.

89 Server İskit, *a.g.e.*, s.144.

90 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, ss.222-223.

91 Ahmed Emin, 1914, *a.g.e.*, s.87; Ahmed Emin Yalman, 1997, *a.g.e.*, s.71; Ahmet İhsan, 1931, *a.g.e.*, ss.7-8; Server İskit, *a.g.e.*, ss.147-148.

92 Ahmed Emin, 1914, *a.g.e.*, s.125.

İ. Arda ODABAŞI

anlaşılmaktadır. Üretimi engelleyici üst-yapısal mekanizmaların ortadan kalkmasıyla birlikte bir “seri üretim” tablosu belirmiştir ve *-vice versa-* tersi de doğrudur; anılan mekanizmaların ortadan kalkışında, bu nesnel üretim “ihtiyacı” rol oynamıştır.⁹³

Sürecin bu boyutuna ilgili historiyoğrafide hiç mi hiç değinilmediğinden altını çizmek zorunluysa da hassasiyetle değerlendirilmesi gerektiğine şüphe de yoktur. II. Meşrutiyet matbuatı daha çok, Batı Avrupa basın-yayın dünyasının tarihsel gelişiminde Habermas’ın “muharrir gazetecilik” olarak adlandırıldığını söylediği döneme benzer. Söz konusu olan, ekonomik etmene siyasal etmenin eklendiği “kanaat basını” ve “muharrir gazetecilik”tir. Bu aşamada gazete, kamuoyu yönlendiricisi ve politik mücadele aracı oluşuyla belirginleşir. Ticari kâr amacı çoğu kez arka planda kalır. Hatta kârlılığın, verimliliğin bütün kurallarına ters düşen, batacağı baştan belli olan işlere girilir. Bu tür yayınlar Kıta Avrupası’nda münferit tahsilli şahısların ve yazarların girişimleriyle doğmuştur. Yayıncılar vasıtasıyla basına ticari bir zemin sağlanmış olmakla birlikte, basın faaliyetinin kendisi henüz ticarileşmemiştir. Salt haber taşıma organı olmaktan çıkmış ve henüz tüketici kültürünün aracı da olmamış olan bu basın tipolojisinin numuneleri, en küçük siyasal ittifakların gazetelerinin bile yerden biter gibi bittiği devrim zamanlarında, örneğin 1789 veya 1848 Paris’inde görülebilir. Söz konusu olan, “siyasal akıl üreten bir basın”dır ve kamusal topluluğun bir kurumu olarak, onun eleştirel işlevini savunmakla meşguldür; dolayısıyla işletme sermayesi ikincildir.⁹⁴

93 “Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. ... Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ... ters düşerler: ... bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder.” Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 1993), s.23.

94 Jürgen Habermas, *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), ss.310-313.

1908’de her açıdan görülen sıçrama ve reklam/ilan hacminin giderek genişleyecek olması matbuatın piyasa yönelimini gösteriyorsa da II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınının genel olarak başlıca kaygısı kârlılık değildir. Bu dönemin yazıları ve karikatürleri gazete başyazarlarının ve sahiplerinin siyasi eğilimlerini, kuşkuculuğunu ve idealizmini yansıtır. Bu da yatırımcılara çoğu kez mali açıdan kâr değil, zarar getirmiştir.⁹⁵

Bu manzaranın bir parçası olarak II. Meşrutiyet yıllarında dergilerin ve özellikle de fikir dergilerinin önemli bir gelişme kaydettiğini de vurgulamak gerekir. Anılan dönemde çok sayıda ve çeşitte dergi yayımlanmıştır. Matbuat dünyasındaki sıra dışı dinamizme paralel olarak fikir hayatında da belirgin bir canlanma görülür. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, pozitivism, materyalizm, evrimcilik, solidarizm, halkçılık (Narodnizm), köycülük gibi değişik fikirler ve fikir akımları, bu çeşitlenen ve zenginleşen kitle iletişim ortamında kendi iletişim araçlarına sahip olabilmişlerdir. Basın özgürlüğü fikir dergiciliğini her yönden teşvik etmiştir.⁹⁶ Değişik düşünce akımlarını temsil eden fikir dergileri II. Meşrutiyet matbuatında önemli bir yer tutar. Bunlardan biri de Türkçü dergilerdir.

Türkçü Dergiler ve “Yeni Hayat” Hareketi

Sürelî yayımlar düzleminden bakılacak olursa 1911 yılı, Türkçülüğün “basın patlaması”nın gerçekleştiği yıl olmuştur. 1909-1910’da sadece yedi sayı çıkabilen *Türk Derneği* dergisi hariç, o zamana dek hiçbir Türkçü süreli yayına rastlanmazken, 1911’de altısı birden çıkar: Selanik’te *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*, İzmir’de *Gençlik*, İstanbul’da *Türk Yurdu*, Manastır’da *Yeni Fikir*, Üsküp’te *Yeni Mektep*.⁹⁷

95 Palmira Brummett, İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911, çev. Ayşen Anadol, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003), s.30.

96 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.85-93.

97 İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2015), ss.88-89.

İ. Arda ODABAŞI

Burada sayılan üç dergi (*Genç Kalemler*, *Gençlik* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*) “Yeni Hayatçılar” veya “Yeni Lisancılar” olarak anılan grubun yayın organlarıdır. Selanik’te 1911 yılının ilk yarısında, merkezinde Ziya Gökalp’in bulunduğu milliyetçi ve halkçı bir hareket ortaya çıkmıştır. Programlarının isimleriyle, “Yeni Hayatçılar” ve/veya “Yeni Lisancılar” olarak adlandırılan grubun içinde, Ali Canip (Yöntem), Ömer Seyfettin, Kâzım Nami (Duru), Mehmet Zekeriya (Sertel), Ali Haydar (Taner) gibi genç aydınlar vardır.⁹⁸

Hareketin düşünce örüntüsünün merkezinde “dil” sorunu yer alır. Yeni Hayatçılar savundukları dil programına “Yeni Lisan” adını vermişlerdir.⁹⁹ Ama Yeni Lisan sadece bir dil davası değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel, siyasi ve ideolojik boyutları olan bir programdır.¹⁰⁰ Yeni Lisan hem daha kapsamlı hedefin (Yeni Hayat’ın) bir parçası (Yeni Hayat’ın dili ve edebiyatının temeli) hem de bu hedefe (Yeni Hayat’a) ulaşmanın temel araçlarından biri, belki de birincisidir. O nedenle hareketin amiral gemisi konumunda bulunan *Genç Kalemler* dergisinin¹⁰¹ ağırlık verdiği konu Yeni Lisan (dil ve edebiyat) olmuştur. Yeni Lisan, dilde uluslaşma, bağımsızlaşma ve sadeleşme/halkçılılaşma şeklinde özetlenebilir. Yeni Lisan’ı da kapsayan Yeni Hayat programı ise, içtimai inkılâp (toplumsal devrim), ulus-inşası ve çağdaşlaşma şeklinde özetlenebilir.¹⁰² Yeni Hayat meselesinin daha çok işlendiği yayın organı, *Yeni Felsefe Mecmuası*’dır.¹⁰³ *Yeni Mektep* gibi bazı

98 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı’da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık*: Rasim Haşmet Bey, (İstanbul: Kaynak Yayınları 2012), ss.121-129.

99 Yeni Lisan hareketini Nisan 1911’de başlatan manifesto niteliğindeki metin için bkz. ? [Ömer Seyfettin], “Yeni Lisan”, *Genç Kalemler*, 8 Nisan 1327, ss.1-7.

100 Avrupa’da 1880-1914 yıllarında etnik köken ve özellikle dil, potansiyel ulus olmanın merkezi, giderek belirleyici hatta tek kriteri hâline gelmiştir. Ulus, özellikle dile göre tanımlanır. Ve “*dildeki milliyetçiliğin özünde iletişim, hatta kültür sorunları değil, iktidar, statü, politika ve ideoloji sorunları yatar*.” Eric J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik - Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995), ss.126, 135.

101 Kâzım Nami Duru’nun verdiği bilgiye göre, *Genç Kalemler* birkaç bin nüsha basılıyordu. Akt. Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.138.

102 Yeni Hayat programının manifestosu niteliğindeki metin için bkz. Demirtaş [Ziya Gökalp], “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, 10 Ağustos 1327, ss.138-141.

103 Dil ve edebiyat ağırlıklı olup hareketin İzmir ayağını oluşturan *Gençlik* dergisi için bkz. Arda Odabaşı, “Yeni Hayat / Yeni Lisan Hareketinin İzmir Sözcüsü: *Gençlik* Dergisi”, 2007, *Müteferrika*, S: 31, ss.71-93.

Rumeli yayınları da bu milliyetçi ve halkçı hareketi desteklemişlerdir. Anılan çevrelerde psikolojiye yönelik bir ilgi görülür. Ama bu spesifik ve bizim için temel konuya geçmeden evvel, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında psikoloji disiplininin durumuna göz gezdirmekte fayda vardır.

Erken II. Meşrutiyet'te Psikoloji (1908-1912)

II. Meşrutiyet yılları (1908-1918), Osmanlı için bir aydınlanma/bilinçlenme çağıdır. 1908'le birlikte yayıncılık alanında gözlenen sıçrama da bununla yakından ilintilidir. Söz konusu 10 yılda Osmanlı düşünce dünyasında o güne değin görülmedik dönüşümler yaşanmıştır. Fikir hareketlerinde olduğu kadar, sosyal bilimlerde de önemli bir atılım gözlenmiştir.¹⁰⁴ Özellikle sosyoloji, 1908 Devrimi'nden sonra Osmanlı toplumunda hızla yer edinecek ve her derde deva bir bilim olarak algılanacaktır.¹⁰⁵

Meşrutiyet'in ilk yıllarında basılan kitaplara bakılacak olursa, psikoloji de bu canlanmadan nasiplenmiş gibidir. 1908-1912 arasındaki yaklaşık dört senede basılan psikoloji konulu veya psikolojiyle şu veya bu oranda ilgili kitapların sayısındaki oransal artış yanında, çoğunun Batı dillerinden tercüme oluşu dikkat çeker. Dr. Nuri Bekir'in Philippe Tissié'nin fikirlerini özetlediği *Rüyalar*,¹⁰⁶ Dr. Mazhar Osman (Usman) Bey'in *Tababet-i Ruhîyye*'si,¹⁰⁷ Ali İrfan Eğribozi'nin *İlm-i Ahvâl-i Ruh'u*,¹⁰⁸ Gustave Le

104 Marx 1847'de Proudhon gibi teorisyenleri, sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamamakla, sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci yönü görememekle eleştiriyordu. Bkz. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları 1992), s.114. Egemen historiyoğrafide “çöküş veya dağılma devri” olarak anılan, toplumsal hafızamızda neredeyse tümüyle olumsuz bir imgeyle temsil edilip pejoratif bir söylemle ele alınan II. Meşrutiyet yılları da benzer şekilde “sefalet” görüntüsü verirken, aynı zamanda siyasi, toplumsal, kültürel ve entelektüel bakımdan gayet dinamik, renkli ve zengin bir tarihsel kesit olmuştur. Cumhuriyet Devrimi, 1908 Jön Türk Devrimi'nin ve II. Meşrutiyet'in birikimi üzerinde yükselecektir.

105 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.15-16, 89, 91, 93.

106 Doktor Nuri Bekir, *Rüyalar*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

107 Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhîyye*, 2 Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

108 Ali İrfan Eğribozi, *a.g.e.*

İ. Arda ODABAŞI

Bon'dan tercüme *Ruh-ül Cemaat*,¹⁰⁹ Louis Perval'dan tercüme *Terbiye-i Etfal, İntihar-ı Etfal, Tetkikat ve Tettebbuat-ı Ruhîyye ve İçtimaiyye*,¹¹⁰ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Darülfünun'da okutulan kitabı *İlm-i Ahvâl-ür Ruh*,¹¹¹ Ludwig Büchner'in meşhur *Madde ve Kuvvet*'inin (*Kraft und Stoff*) "Dimağ ve Ruh" gibi bölümlerinin tercümesi olan *Fenn-i Ruh*,¹¹² Avrupalı değişik filozoflardan tercüme *Teceddüt-i İlmî ve Edebî*¹¹³ ve Emile Boutmy'den tercüme İngiliz Kavmi¹¹⁴ 1908-1912 yıllarında basılan psikoloji konulu veya ilişkili kitaplardandır.¹¹⁵ Bunlar arasında özellikle, Baha Tevfik ve Ahmet Nebil Beylerin Ribot, Fouillée, Worms, Rabier, Boirac, de Laoutiere'den tercüme yoluyla derleyip yayımladıkları *Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*'un¹¹⁶ bilimsel bir disiplin olarak psikolojinin Türkiye'ye girişinde (Hoca Tahsin Efendi'nin eseri gibi) ayrı bir yeri olduğu belirtilmelidir.¹¹⁷

Psikoloji, 1908'in basın furyası içinde sosyolojiyle birlikte kendine süreli yayınlarda da daha fazla yer bulmuştur. Osmanlı sosyolojisinin ilk evrelerinde özellikle İngiliz düşünür Herbert Spencer'in etkisiyle bio-organist ve psikolojik ekollerin güdümünde geliştiğini daha evvel belirtmiştik. II. Meşrutiyet dönemine girilirken de bu durum sürmektedir.

109 Doktor Gustave Le Bon, *Ruh-ül Cemaat*, müt. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Sadreddin Celal, (Dersaadet: Uhuvvet Matbaası 1327).

110 Louis Perval, *Terbiye-i Etfal, İntihar-ı Etfal, Tetkikat ve Tettebbuat-ı Ruhîyye ve İçtimaiyye*, müt. Faik Şevket, (İstanbul: Tanin Matbaası 1327).

111 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Felsefeden Birinci Kitap: İlm-i Ahvâl-ür Ruh*, (Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyyesi 1327).

112 Doktor Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, (İstanbul: Matbaa-i İçtihat 1911). Bundan az sonra *Kraft und Stoff*'un tamamı Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Louis [Ludwig] Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 3 Cilt, müt. Baha Tevfik ve Ahmet Nebil, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

113 Baha Tevfik, *Teceddüt-i İlmî ve Edebî*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

114 *Essai d'une Psychologie Politique du Peuple Anglais* başlıklı eserin tercümesi Abdullah Cevdet Bey tarafından yapılmış, ilk cüzü Kahire sonraki üç cüzü İstanbul'da 1909-1912 yıllarında basılmıştır. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.418; M. Seyfettin Özege, 1973, *a.g.e.*, s.724.

115 Bkz. S. Sami Kayral, *a.g.e.*, ss.8, 11-12, 27, 29, 31, 38; Nuri Bilgin, *a.g.e.*, ss.26-30.

116 Ahmet Nebil ve Baha Tevfik, *Mebâdî-i Felsefe: Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

117 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.244; M. Şükrü Hanioglu, "Blueprints For a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion and Art", in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, (London and New York: RoutledgeCurzon 2005), ss.73-74.

II. Meşrutiyet'te sosyolojiyle ilgili ilk kapsamlı yazılar, Aralık 1908'de İstanbul'da yayın hayatına giren *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda yer almıştır.¹¹⁸ Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmet Cavit Beylerin çıkardıkları, ekonomik ve siyasi anlayışı bakımından liberal, felsefi anlayışı bakımından evrimci, organisist ve pozitivist olan bu dergi, sosyolojiyi Osmanlı entelektüel hayatına taşımıştır. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın temsil ettiği, uzviyetçi (organisist) bir sosyolojidir. Diğer bir deyişle, Durkheim öncesi yaygın olan sosyolojidir. Psikolojiden esinlenen “bireyci” bir anlayışı yansıtır. Dergide Auguste Comte ve özellikle Herbert Spencer'in fikrî nüfuzu söz konusudur. *Servet-i Fünûn*'un pozitivismi Ahmet Şuayb aracılığıyla *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'na taşınmıştır.¹¹⁹

1901'de *Hayat ve Kitaplar*'da Durkheim – Tarde ayrışmasına ilk kez değinirken Ahmet Şuayb kendi felsefi çizgisine uygun şekilde Durkheim'a değil Tarde'a odaklanmıştır.¹²⁰ Sosyolojide Tarde ile Durkheim'ın uzlaşamadıkları konu, toplumsal olguların kökeninde bireyin mi yoksa toplumun mu olduğu meselesidir. Tarde bireyden yola çıkarak toplumsal olguları açıklarken, Durkheim toplumsal olguların bireyden bağımsız, aksine bireye “zor”la kabul ettirilen bir tür toplumsal yaptırım olduğu kanısındadır. Bu görüşler psikoloji ile sosyolojinin ilişkisini de belirlemiştir. Durkheim'ın ünü, psikolojiden bağımsız bir sosyoloji bilimi inşa etmesinden kaynaklanır. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın sosyolojisi, birey veya psikolojiyle bağıni koparmayan bir sosyolojidir. Biyoloji, psikoloji, sosyoloji bütünseldir ve derginin bu çizgisinde Ahmet Şuayb'ın önemli bir payı vardır. Ahmet Şuayb'ın bu dergideki yazılarında psikolojinin etkisi bariz şekilde gözlenebilmektedir.¹²¹

118 Dergi içeriğinin tanıtımları için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.159-178; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.94-106.

119 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.93-96.

120 Ahmet Şuayb, *a.g.e.*, ss.182-183; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.102-103.

121 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.103.

İ. Arda ODABAŞI

Ancak, Ahmet Şuayb Bey 1910'da henüz 34 yaşında hayata gözlerini yumacak, *Servet-i Fünûn* dergisi onun adına bir "özel sayı" çıkaracak,¹²² *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*'nda uzun bir nekroloji yayımlanacak,¹²³ *Hayat ve Kitaplar* 1911'de bu vesileyle ikinci kez basılacaktır.

Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası'nın önemli yazarlarından bir diğeri, II. Meşrutiyet yıllarının önde gelen eğitimcilerinden Mustafa Sâti Bey (Sâti el-Husrî)'dir. Bir pedagog ve eğitimci olmanın ötesinde Sâti Bey, II. Meşrutiyet yıllarında "fen" alanında yazdığı ve sayıları yarım düzineyi aşan ders kitaplarıyla ünlenmiştir.¹²⁴ Geniş ilgi alanı ve eğitimci kimliğiyle uyumlu olarak, derginin diğer yazarlarından olduğu kadar, çoğu Meşrutiyet aydınına göre de psikolojiyle çok daha doğrudan ilgilidir.¹²⁵

1909'da *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*'nda "Mebahis-i Ruhiyye" başlıklı bir yazı dizisi kaleme almıştır.¹²⁶ Burada, bilimlerin tümünde büyük inkılaplar, ilerlemeler meydana getiren tecrübe (deney) usulünün, yüzyılın son yarısında psikolojiye de nüfuz ettiğini, psikolojinin müşahedeler ve tecrübeler üzerinde kurularak tecrübi (deneysel) ve müspet (pozitif) bir hâle gelmesini sağladığını vurgulamıştır. Ona göre ruhi hâller, diğer bütün doğal olaylar ve hâller gibi birer olay ve meseledirler ki kanunlarını keşfetmek için evvelce kabul edilmiş fikirlerden nefsi tecrit ederek tetkik etmek ve böylece elde edilen pozitif bilgilerden istikra usulü (tümevarım) yoluyla deliller ışığında akıl yürütmek lazımdır. Psikoloji, doğa bilimlerinin araştırma usulünü takibe ve bazı şubelerinden (mesela tıp

122 *Servet-i Fünûn*, 9 Kânunuevvel 1326, ss.121-140.

123 Asaf Nef'i, "Ahmet Şuayb", *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1326, ss.1013-1023.

124 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.179-192; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.68-76.

125 Bu vesileyle Sâti Bey'in etnografya kitabının psikoloji bibliyografyalarına girdiğini belirtmek gerekir. Bkz. Nuri Bilgin, *a.g.e.*, s.30. Önce taşbaskısı yapılan bu ders kitabının çok daha şık ikinci baskısı için bkz. M. Sâti, *Etnografya: İlm-i Akvam*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1327).

126 Sâti, "Mebahis-i Ruhiyye", *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Eylül 1325, ss.71-87; Sâti, "Mebahis-i Ruhiyye", *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinievvvel 1325, ss.145-170. Aynı başlık altında bir yazısı, Eylül 1908'de kendisinin çıkarmaya başladığı dergisi *Envâr-ı Ulum*'da yayımlanmıştır. Bkz. Sâti, "Mebahis-i Ruhiyye", *Envâr-ı Ulum*, 4 Eylül 1324, ss.17-23.

ve zoolojiden) yardım istemeye başlamıştır. Özellikle fizyolojiyle çok sıkı bağlar kurmuş ve hatta bir dereceye kadar onunla karışmıştır. Çünkü ruhsal durumlarla uzvi durumlar arasında çok sıkı bağlar ve ilişkiler mevcuttur. Ruhi durumlar uzvi faaliyetlerden bağımsız şekilde ortaya çıkamazlar. Bütün ruhi hâller sinir sisteminden bir kısmına bağlıdır. Mesela tefekkürün uzvu dimağdır. Düşünmek için beyin lazımdır.¹²⁷ Ruhi ve uzvi faaliyetler arasındaki ilişkiler üzerinde duran Sâti Bey, makalesinin devamında bilinçli ve bilinçsiz faaliyetlerden, fikirlerin oluşumundan ve iradeden söz etmiştir.

Sâti Bey'in en önemli eserlerinden biri ve belki de birincisi, ilk baskısı 1909'da yapılan *Fenn-i Terbiye*'dir.¹²⁸ Pedagoji ve eğitim biliminde Türkiye'de bir ilk ve klasik olan yapıtında Sâti Bey, eğitimde üç esaslı nokta (beden, fikir, ahlak) bulunduğunu ve dolayısıyla önemli olanın sağlık, psikoloji ve ahlak bilimleri olduğunu belirtmiştir. Psiko-sosyolojiye meyillidir.¹²⁹ Sâti Bey'in kitabında gelişim ve eğitim psikolojisine yoğunlaştığı söylenebilir.

Sâti Bey'in, geçen bölümde sözünü ettiğimiz *Yeni Mektep* dergisinde öğrenci yetenekleri ve zekâ konusunda yazıları yayımlanmıştır ve Türkiye'de yetenek testlerini belki de ilk uygulayan kişi o olmuştur. Yazılarında Ribot, Binet ve James gibi zamanın psikologlarının görüşlerini işlemiştir.¹³⁰

Türkçü Dergilerde Psikoloji: *Yeni Mektep* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*

1911 yılına gelindiğinde matbuatta psikoloji metinlerinin nispeten arttığı söylenebilir.¹³¹ Yeni Hayat hareketi içinde yer alan aydınlardan Suphi Ethem Bey'in Temmuz 1911'de Manastır'da çıkardığı bilim/felsefe dergisi *Tabiat* bunun örneklerindedir. Almandan Ragıp Hulusi Bey tarafından tercüme edilip *Tabiat* sayfalarında yer verilen “Wundt'un

127 Sâti, “Mebahis-i Ruhîyye”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Eylül 1325, ss.71-73.

128 M. Sâti, *Fenn-i Terbiye -Nazariyat ve Tabikati-*, 1. Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Kader 1325).

129 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.186.

130 Nuri Bilgin, *a.g.e.*, s.16.

131 “Ruhun, yani fikir ve dimağın” sağlığını konu edinen bir örnek için bkz. Doktor Hâzık, “Hıfz-ı Sihat ve Tababet-i Ruhîyye”, *Sırat-ı Müstakim*, 13 Kânunusani 1326, s.344-345.

İ. Arda ODABAŞI

Felsefesi: Psikoloji ve Ahlâka Dair.. Medhal”, Wundt’un bazı yazılarını *Psikoloji ve Etiğe Dair (Zur Psychologie und Ethik -1911)* başlığı altında derleyip yayımlayan Dr. Julius A. Wentzel’in bu kitaba yazdığı giriştir. Yazıda Wundt’un yaşamı, çalışmaları, psikoloji alanına getirdiği yenilikler ve takipçileri konu edilmiştir. Ayrıca, eserlerine giriş niteliğinde bir de kitap tavsiyesinde bulunulmuştur.¹³²

Sâtı Bey’in imzasına da rastlanan yine böyle bir dergi *Yeni Mektep*’tir. Eğitimci pedagog Sabri Cemil (Yalkut) Bey’in başyazarlığında Nisan 1911’de Üsküp’te yayın hayatına giren *Yeni Mektep*, eğitim kadar, psikoloji söz konusu olduğunda da dikkate alınması gereken bir dergidir. Üsküp Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) Rüştüyesi Müdürü Sabri Cemil Bey yanında *Yeni Mektep*’in en önemli yazarı, Türkiye’de psikolojinin büyük ismi olarak tanınan Mustafa Şekip Tunç’tur. *Yeni Mektep*, Yusuf Akçura’nın bu dergiyi “*Türklük fikrinin kendine çektiği bir kısım matbuat*” arasında sayması¹³³ ve Yeni Lisan hareketinin destekçisi olması dolayısıyla da konumuz açısından dikkate değer.

Yeni Mektep’in daha ilk sayısında “İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri”¹³⁴ göze çarpar. Sabri Cemil Bey’in kaleme aldığı pedagoji ağırlıklı bu dersler on iki sayı boyunca sürecektir.¹³⁵ 1912 yılı başında derginin 9. sayısında ise, Mustafa Şekip Bey’in “İlm-i Ruh” başlıklı yazı dizisi başlar.¹³⁶ İlk bölümün sunuşunda, bu nüshadan itibaren okurların “*Yeni Lisanla yazılmış*” ilm-i ruh dersleri okuyacağı bildirilir: “*Bu ilim memleketimizde henüz geçen sene doğduğu için muallimlerimizin dörtte üçü bundan bihaberdir.*”

132 Ragıp Hulusi, “Wundt’un Felsefesi: Psikoloji ve Ahlâka Dair.. Medhal (1)”, *Tabiat*, 10 Temmuz 1327, ss.9-15. Ayrıca bkz. Arda Odabaşı, “Unutulmuş Bir Bilim/Felsefe Dergisi: Suphi Ethem Bey’in Tabiat’i”, *Bilim ve Ütopya*, 2007, S: 152, s.47.

133 Akçuraoğlu Yusuf, “Türklük”, *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn* Üçüncü Sene 1328 Sene-i Maliyesine Mahsus içinde, câmi’ ve muharriri: İsmail Suphi, (İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsi Matbaası), s.188.

134 Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki”, *Yeni Mektep*, Nisan 1327, ss.16-17.

135 Son kısım için bkz. Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki - On İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.437-439.

136 M. Şekip, “İlm-i Ruh”, *Yeni Mektep*, Kânunusani 1327, ss.269-271.

Hâlbuki ahlak ve fenn-i terbiyenin (eğitim bilimi) anlaşılabilmesi mutlaka psikolojinin evvelce görülüp bilinmesine bağlıdır. Bu zaruret ve ihtiyaç meydandayken psikoloji tedrisata alınması elzem olan derstir. Öğretmenler bu dersi mutlaka görmelidir. Bu nedenle Mustafa Şekip Bey, bütün idadi ve rüşti öğretmenlerine bir meslektaş desteği olmak üzere, Fransa’da öğretmen okulu müdürü A. François’ın bu baptaki eserini temel alarak “İlm-i Ruh ve İlm-i Bedi’in İptidai Dersleri” başlığı altında hazırladığı ve bilahare bastıracağı kitabı dergide ders ders tefrika etmeyi münasip görmüştür. Birinci derste “insan mahiyetinin ikiliği (beden ve ruh)”, ikincide ruhun üç melekesi (hissetmek/hassasiyet, düşünmek/zekâ, hareket etmek/faaliyet),¹³⁷ üçüncü ve dördüncü derslerde hassasiyet, cismani hassasiyet (duygular, ihtiyaç ve istek),¹³⁸ beşinci ve altıncı derslerde manevi hassasiyet (hevesler, teessürler, ihtiraslar),¹³⁹ sonraki sayıda evvelki dersin devamı olarak “hassasiyetin levhası” ve yedinci ve sekizinci derslerde zekâ¹⁴⁰ konu edilmiştir.

Yeni Mektep sayfaları Mustafa Şekip ile Sâti Bey arasında bir polemige şahit de olmuştur. Mustafa Şekip Bey’in “İlm-i Ruh Dersleri”nde Sâti Bey’i özellikle “zekâ” bahsindeki görüşleri noktasından eleştirmesi¹⁴¹ üzerine, Sâti Bey’in cevabî mektubuyla tartışma başlamış ve karşılıklı yazılarla devam etmiştir.¹⁴²

Yeni Mektep’in destek verdiği Türkçü Yeni Hayat hareketinin yayın

137 M. Şekip, “İlm-i Ruh - İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Şubat 1327, ss.297-300.

138 M. Şekip, “İlm-i Ruh - Üçüncü Ders/Dördüncü Ders”, *Yeni Mektep*, Mart 1328, ss.335-338.

139 M. Şekip, “İlm-i Ruh - Beşinci Ders/Altıncı Ders”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, ss.366-369.

140 M. Şekip, “İlm-i Ruh - Mabat / Yedinci Ders”, *Yeni Mektep*, Mayıs 1328, ss.404-406; M. Şekip, “İlm-i Ruh - Mabat / Sekizinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.435-437.

141 M. Şekip, “İlm-i Ruh - İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Şubat 1327, ss.298-299.

142 Sâti, “Sâti Beyefendi’den Alınan Bir Mektup”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, ss.357-358; M. Şekip, “Cevabı”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, s.358-361; Sâti, “Çocuklarımızın Zekâsı”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.417-422; Sâti, “Şekip Bey’e”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.422-423. Bu son yazının altına

“M. Şekip” imzasıyla düşülen notta “cevabı gelecek nüshada verilecektir” dense de *Yeni Mektep*’in sonraki sayıları ya Türkiye kütüphanelerinde mevcut değildir veya derginin yayın hayatı bu sayıyla son bulmuştur. Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, 2. Cilt, (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı 2000), s.944.

İ. Arda ODABAŞI

organlarından *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1911 yılının Ağustos ayında Selanik'te Mehmet Zekeriya (Sertel) ve Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Beylerin yönetiminde yayın hayatına girmiştir.¹⁴³ *Genç Kalemler* Yeni Lisan'a yoğunlaşırken, *Yeni Felsefe Mecmuası* Yeni Hayat'a odaklanmıştır.¹⁴⁴ İsminde "felsefe" kelimesi geçen ilk Türkçe yayın olan ve kimi araştırmacılar tarafından ilk Türk felsefe dergisi olarak kabul edilen *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda en çok önem verilen alan felsefe değil, sosyoloji olmuştur. İlk başta değilse bile kısa süre sonra bu, Tarde'nin (aynı Spencer gibi) bireyden yola çıkan ve dolayısıyla psikoloji ağırlıklı ve psikolojiye bağımlı sosyolojisine karşı üstün gelen Durkheim sosyolojisidir. "Toplumsal olaylar"a öncelik tanıyarak sosyolojiyi bağımsız bir disiplin hâline getiren Durkheim bilimsel bağlamda ilk kez -son kertede bir sosyoloji dergisi olan- *Yeni Felsefe Mecmuası* sayfalarında yer bulacak ve Osmanlı okuruna tanıtılacaktır. Böylece II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul ve Selanik'te iki farklı sosyoloji anlayışı yeşermiştir: *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın psikoloji yoğun sosyoloji anlayışıyla, *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın psikolojiden arınmış daha "toplumcu" ve bağımsız sosyoloji anlayışı.¹⁴⁵

Ancak, *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın Durkheim'ı keşfi 8. sayısındadır¹⁴⁶ ve bundan sonra hiç görülmezken, evvelki sayılarda psikoloji metinleri görmek anlamlıdır. Aslında kurucularının daha dergiyi çıkarmadan evvel psikoloji konusuna meyilli oldukları söylenebilir.¹⁴⁷ Dergide de başta bu

143 Derginin çıkarılmasına ilham veren ve sebep olan kişi Ziya Gökalp'tir. Bkz. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 2001), s.35; Ali Haydar, "Hatıralar", *Milli Mecmua*, 5 Teşrinisani 1340, s.377. Gökalp bu sıralarda Selanik İttihat ve Terakki İdadisi programına psikoloji ve sosyoloji derslerinin konulması için ısrar etmektedir. Bkz. Ali Haydar, *a.g.m.*, s.378.

144 Gökalp'in *Genç Kalemler*'de kaleme aldığı manifestoya atıf da yapılan çıkış yazısı için bkz. Tahrir Heyeti, "Mesleğimiz ve Yeni Hayat", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Ağustos 1327, ss.1-10.

145 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.146-155.

146 "İctimaiyatta Takip Edilecek Usul", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Kânunuevvel 1327, ss.7-14.

147 Ortak kitaplarına bkz. Ahmet Hamdi ve M. Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, (Selanik: Rumeli Matbaası 1327). Psikolojiyle çok daha yakından ilgili bir eser, 1910'da yine Selanik'te basılan *Terbiye-i İrade*'dir. Selanik Hastanesi tabibi ve Paris Hastaneleri Cemiyet-i Tabiiyesi üyelerinden Dr. Ethem Bey tarafından kaleme alınan kitabın kaynakları arasında Jules Payot, Th. Ribot, Paul Dubois, Maurice de Fleury gibi isimlerin eserleri yer alır. Bkz. Doktor Ethem, *Terbiye-i İrade*, (Selanik: Asır Matbaası 1327).

ilgi sürmüştü ve daha ikinci sayıda psikoloji konulu iki yazıya birden yer verilmiştir. İmzasız olan ilki “Ruhiyat” başlıklıdır ve “Ruh Nedir?”, “Ruhi Hadiselerin Tasnifi”, “*L’intelligence Zihin*” ara başlıklarını taşır.¹⁴⁸

“Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol” başlıklı ikincisi, bir yazı dizisinin ilk kısmıdır. “İlmî Tetkikler” üst-başlığıyla üç kısım sürececek olan dizinin altında “D. A. Mensî” imzası bulunmaktadır ve düşülen kayda bakılacak olursa bu yazılar Berlin’de kaleme alınmıştır. İkinci kısmın sonunda, bir takma isim olduğunu söyleyebileceğimiz¹⁴⁹ “D. A. Mensî”nin “Paris Filozofî ve Berlin Tıp Fakültelerinden mezun” olduğu bilgisi yer alır. Yazı dizisinin son kısmının başlığı, “Psikoloji Tetkikatının Son Safhası”dır.

Mensî, bu ilginç yazı dizisinde psikolojinin tarihsel gelişimini ele alır.¹⁵⁰ Ona göre başta psikoloji filozofların veya dinî usullerin tesiri altında kalmıştır. Zaten birkaç asır evvel filozofların bile dindar oldukları dikkate alınır, psikolojinin başta tamamen dinin tesiri altında kaldığı anlaşılır. Fakat bugün doğa bilimlerinin ilerlemesi psikolojinin gittikçe “realist” bir şekil almasını ve dinî temayüllerin psikolojiden uzaklaşmasını sağlamıştır. Psikoloji incelemelerinin yönünü ilk tayin eden Lamarck olmuş, bu yön genel kabul görmüştür. Bu tecrübî usul etrafında ruhi hadiseleri incelemeye hizmet eden aletler ve vasıtalar hazırlanmıştır. Biyoloji mikroskobun yardımıyla hayatın birçok gizli safhalarını keşfetmiş, fizyolojistler, psikofizisyenler sinir ve hisler hususunda çalışmalarlarıyla birçok ruhi kanun keşfetmişlerdir. Wundt gibi araştırmacılar tecrübî bir usul takip etmişlerdir.

148 “Ruhiyat”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, ss.8-12.

149 “Nisyan” kökünden gelen “mensî”, “unutulmuş, terk edilmiş” anlamındadır.

150 D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, ss.13-17; D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Eylül 1327, ss.18-20; D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Son Safhası”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1327, ss.11-14.

Sonuç: İlm-i Ruh *versus* İlm-i İçtima

Osmanlı/Türk basını ilk atılımını 1860'lar ve 1870'lerde yapar. Ulusal bilincin nüveleri de aynı tarihsel kesitte belirir. 1860'lardan 1908'e matbuat alanı pek çok açıdan genişler, "matbaa dili" her adımda yeni mevziler edinir, ulusal bilinç basınla el ele ama üstü örtülü şekilde gelişir. Bilimsel bir disiplin olarak psikolojinin Türkiye'ye girişi 1870'lerdedir. Çoğu kez sosyolojiyle karışarak evrilecektir. 1908, bütün bu düzlemler için bir dönüm noktası ve/veya bir atılım "moment"i olur. Basın devrimi Türkçü akıma 1911'de ulaşır. Fikir hareketlerinde olduğu kadar, sosyal bilimlerde ve bu arada sosyoloji ile psikolojide de bu yıllarda önemli gelişmeler kaydedilir. 1911 yılına gelindiğinde Türkçülük, basın ve bilimsel bir disiplin olarak psikoloji Rumeli'de kesişecek, psikoloji, Türkçü dergilerde kendine ilk kez yer bulacaktır.¹⁵¹ Üstelik psikoloji artık sıradan okurun/halkın da anlayabileceği bir dille kaleme alınmaktadır. Daha evveli bir yana, Ahmet Şuayb'ın veya Sâti Bey'in 1909'daki yazılarıyla, sadece iki yıl kadar sonra Mustafa Şekip'in veya Mensî'nin kaleme aldıkları yazılar arasındaki dil farkı muazzamdır.

Ancak, II. Meşrutiyet yıllarında yoğun şekilde ilgi çeken ve odaklanılan bilim dalı "ilm-i ruh" değil, "ilm-i içtima" veya "içtimaiyat", yani sosyoloji olmuştur. Bu dönem, eli kalem tutan herkesin "içtimaiyat"tan söz ettiği, "ilm-i içtima"nın çözüm önermediği sorunun neredeyse bulunmadığı, bir ders olarak müfredata girdiği, Darülfünun'da kürsüsünün kurulduğu, isimlerinde bu kavramın geçtiği dergilerin çıktığı ve süreli yayınlarda "içtimaiyat" sütunlarının ayrı yeri olduğu bir dönemdir. Bu "içtimaiyat", bugünkü sosyolojiden çok daha geniş kapsamlıdır.¹⁵² Sosyoloji, Osmanlı/

151 Yukarıda görüldüğü üzere bunlar *Yeni Felsefe Mecmuası* ile *Yeni Mektep*'tir. 1911-1912'de psikoloji konulu herhangi bir yazı içermeyen Türkçü dergiler *Genç Kalemler*, *Gençlik*, *Türk Yurdu* ve *Yeni Fikir*'dir.

152 İ. Arda Odabaşı, 2015, *a.g.e.*, ss.40-41.

Türk aydınları tarafından ülkenin köklü sorunlarına çözüm üretecek yeni bir bilim olarak görülmüştür.¹⁵³ Psikoloji Osmanlı'nın son yıllarında ilerleyişini sürdürse de sosyolojinin konumuna hiçbir zaman ulaşamayacaktır.

KAYNAKÇA

A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din (İlim ve Din)*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1980).

Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, (New York: Faculty of Political Science Columbia University 1914).

Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I 1888-1922*, hzl. Erol Şadi Erdiñç, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. 1997).

Ahmet Hamdi ve M. Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, (Selanik: Rumeli Matbaası 1327).

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi 2001).

Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, 2 Cilt, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi 1930-1931).

Ahmet Mithat, *Çocuk: Melekât-ı Uzviyye ve Ruhîyyesi*, (Dersaadet: 1317).

-----, *İlhâmât ve Taglitât - Psikoloji Yani Fenn-i Menafî-ül Ruha Dair Bazı Mülâhazat*, (İstanbul 1302).

153 1875-1914 yıllarında Avrupa'da da sosyoloji, toplum bilimlerinin en özgün ürünüdür ve tarihsel dönüşümlerle uğraşmayı hedefleyen en önemli girişimdir. Bkz. Eric J. Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2003), ss.296-298.

İ. Arda ODABAŞI

-----, *Nevm ve Hâlât-ı Nevm*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası 1298).

Ahmet Nebil ve Baha Tevfik, *Mebâdî-i Felsefe: Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar: Tettebbuat-ı Edebiyye ve Tarihiyye*, (Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi 1317).

Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük”, *Türk Yılı 1928* içinde, top. Akçuraoğlu Yusuf, (İstanbul: Yeni Matbaa 1928), 289-455.

-----, “Türklük”, *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn Üçüncü Sene 1328 Sene-i Maliyesine Mahsus içinde, câmi‘ ve muharriri: İsmail Suphi*, (İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası), s.187-196.

Ali Haydar, “Hatıralar”, *Millî Mecmua*, 5 Teşrinisani 1340, 377-378.

Ali İrfan Eğribozi, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Ruşen Matbaası 1327).

Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi: Darülfünun Dönemi*, (Ankara: Öteki Yayınevi 1998).

Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları 2004).

-----, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2002).

Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhuriyet Atay, (Kalkedon Yayınları 2008).

Asaf Nef'i, “Ahmet Şuayb”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1326, 1013-1023.

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Baha Tevfik, *Teceddüt-i İlmî ve Edebî*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

Beğlan Toğrol, “History Of Turkish Psychology”, İstanbul Üniversitesi Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, 1987, Cilt: 15, 1-10.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1993).

Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun 'da Edebî Tenkit*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1981).

Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık 1995).

D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, 13-17.

-----, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Eylül 1327, 18-20.

-----, “Psikoloji Tetkikatının Son Safhası”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1327, 11-14.

David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, (İstanbul: Kervan Yayınları 1979).

Demirtaş [Ziya Gökalp], “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, 10 Ağustos 1327, 138-141.

Doktor Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, (İstanbul: Matbaa-i İçtihat 1911).

Doktor Ethem, *Terbiye-i İrade*, (Selanik: Asır Matbaası 1327).

Doktor Gustave Le Bon, *Ruh-ül Cemaat*, müt. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Sadreddin Celal, (Dersaadet: Uhuvvet Matbaası 1327).

İ. Arda ODABAŞI

Doktor Hâzık, “Hıfz-ı Sıhhat ve Tababet-i Ruhiyye”, *Sırat-ı Müstakim*, 13 Kânunusani 1326, 344-345.

Doktor Nuri Bekir, *Rüyalar*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

Eric J. Hobsbawm, İmparatorluk Çağı 1875-1914, çev. Vedat Aslan, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2003).

-----, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1998).

-----, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik - Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995).

Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992).

François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Homer Kitabevi 2006).

Fred McKinney, “Türkiye’de Psikoloji: Psikolojinin Değişik Kültür Sahalarında Gelişmesine Dair Düşünceler”, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 2007, Cilt: 27, 51-60.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Karalama Defterlerinden Aforizmalar*, çev. Enver Orman, (İstanbul: Belge Yayınları 2010).

Gustave Le Bon, *Ruh-ül Akvam*, müt. Dr. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İçtihat 1907). [İngilizce metin: Gustave Le Bon, *The Psychology of Peoples*, (New York: The Macmillan Co. 1898).]

Hans Kohn, *Türk Milliyetçiliği*, çev. Ali Çetinkaya, (İstanbul: Hilmi Kitabevi 1944).

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Harold A. Innis, İmparatorluk ve İletişim Araçları, ed. David Godfrey, çev. Nurcan Törenli, (Ankara: Ütopya Yayınevi 2006).

Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, 2. Cilt, (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı 2000).

Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, I. Cilt, (İstanbul: Yenilik Basımevi 1970).

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları 2001).

Hoca Tahsin Merhum, *Külliyat-ı Hoca Tahsin’den: Psikoloji yahut İlm-i Ruh*, (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası 1310).

Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebî Hatıralar*, (İstanbul: Akşam Kitaphanesi 1935).

İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2015).

-----, *Osmanlı’da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık*: Rasim Haşmet Bey, (İstanbul: Kaynak Yayınları 2012).

-----, “Unutulmuş Bir Bilim / Felsefe Dergisi: Suphi Ethem Bey’in Tabiat’ı”, *Bilim ve Ütopya*, 2007, S: 152, 42-49.

-----, “Yeni Hayat/Yeni Lisan Hareketinin İzmir Sözcüsü: *Gençlik Dergisi*”, 2007, *Müteferrika*, S: 31, 71-93.

----- ve Bora Ataman, “Ziya Gökalp ve Basın: Gökalp’in Yazılı Kitle İletişim Araçlarına Dair Görüşleri ve Gazetecilik/Dergicilik Faaliyetleri”, 2007, *Marmara İletişim Dergisi*, S: 12, 22-36.

İ. Arda ODABAŞI

“İçtimaiyatta Takip Edilecek Usul”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Kânunuevvel 1327, 7-14.

Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk, (İstanbul: YKY 1998).

Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003).

Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 1993).

-----, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları 1992).

Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundations Of Nationality*, (New York - London: The Massachusetts Institute of Technology Press 1953).

Louis [Ludwig] Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 3 Cilt, müt. Baha Tevfik ve Ahmet Nebil, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

Louis Perval, *Terbiye-i Etfal, İntihar-ı Etfal, Tetkikat ve Tettebbuat-ı Ruhiyye ve İçtimaiyye*, müt. Faik Şevket, (İstanbul: Tanin Matbaası 1327).

Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, çev. Gül Batuş, (İstanbul: Avcıol Basım Yayın 2000).

M. Sâti, *Etnografya: İlm-i Akvam*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1327).

-----, *Fenn-i Terbiye -Nazariyat ve Tatbikatı-*, 1. Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Kader 1325).

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi 1971-1979).

M. Şekip, “Cevabı”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, 358-361.

-----, “İlm-i Ruh”, *Yeni Mektep*, Kânunusani 1327, 269-271.

-----, “İlm-i Ruh - İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Şubat 1327, 297-300.

-----, “İlm-i Ruh - Üçüncü Ders / Dördüncü Ders”, *Yeni Mektep*, Mart 1328, 335-338.

-----, “İlm-i Ruh - Beşinci Ders / Altıncı Ders”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, 366-369.

-----, “İlm-i Ruh - Mabat / Yedinci Ders”, *Yeni Mektep*, Mayıs 1328, 404-406.

-----, “İlm-i Ruh - Mabat / Sekizinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 435-437.

M. Şükrü Hanioglu, “Blueprints For a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion and Art”, in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, (London and New York: RoutledgeCurzon 2005), 27-116.

-----, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat).

Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: YKY 2001).

Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhiyye*, 2 Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

İ. Arda ODABAŞI

Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2002).

Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011).

Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1997).

Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, (İstanbul: İnsan Yayınları 1986).

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, hzl. Ahmet Kuyaş, (İstanbul: YKY 2002).

Nuri Bilgin, *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1988).

Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları 2010).

Otto Bauer, "Ulus Konsepti", *Avusturya Marksizmi* içinde, der. Tom Bottomore ve Patrick Goode, çev. Celal A. Kanat, (İstanbul: Kavram Yayınları 1992), 91-98.

Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1997).

? [Ömer Seyfettin], "Yeni Lisan", *Genç Kalemler*, 8 Nisan 1327, 1-7.

Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, çev. Ayşen Anadol, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003).

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: PeraTurizm ve Ticaret A.Ş. 1999).

Ragıp Hulusi, “Wundt’un Felsefesi: Psikoloji ve Ahlâka Dair.. Medhal (1)”, *Tabiat*, 10 Temmuz 1327, 9-15.

Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi – Yeni Felsefe*, III. Cilt, (Ankara: Lotus Yayınevi 2007).

Roger Daval, *Fransız Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Angın, (İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları 1968).

“Ruhیات”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, 8-12.

S. Sami Kayral, *Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1953).

Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki”, *Yeni Mektep*, Nisan 1327, 16-17.

-----, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki - On İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 437-439.

Sabri Özbaydar, “Cumhuriyetin İlk 50 Yılında Türkiye’de Psikoloji”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* içinde, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1973), 219-222.

Said Paşa, *Gazeteci Lisani*, (Dersaadet: Sabah Matbaası 1327).

Sâtı, “Çocuklarımızın Zekâsı”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 417-422.

-----, “Mebahis-i Ruhıyye”, *Envâr-ı Ulum*, 4 Eylül 1324, 17-23.

-----, “Mebahis-i Ruhıyye”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Eylül 1325, 71-87.

İ. Arda ODABAŞI

-----, “Mebahis-i Ruhiyye”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinievvel 1325, 145-170.

-----, “Sâtı Beyefendi’den Alınan Bir Mektup”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, 357-358.

-----, “Şekip Bey’e”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 422-423.

Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, (İstanbul: Devlet Matbaası 1931).

Sertan Batur, “Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anschütz’ün Hikâyesi”, *Toplum ve Bilim*, 2005, S: 102, 168-188.

-----, “Türkiye’de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, 2003, S: 98, 255-264.

Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, (Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları 1943).

Servet-i Fünûn, 9 Kânunuevvel 1326, 121-140.

Sırrı Giridî (Diyarbakir Vilayeti Valisi), *Ruh*, (İstanbul: Elif. Mavyan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası 1305).

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Felsefeden Birinci Kitap: İlm-i Ahvâl-ür Ruh*, (Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyyesi 1327).

Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları 1996).

Tahrir Heyeti, “Mesleğimiz ve Yeni Hayat”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Ağustos 1327, 1-10.

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1999).

Yusuf Kemal, *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Mihran Matbaası 1295).

Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, (İstanbul: Doğan Kitap 2013).

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 2001).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2